Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 24 четверг № 70 (13670)

1925 чылда үлезилеттингей.

Өртээ 3 копеек.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛААН

М. С. Горбачев март 22-де Кремльге Уругвайның Президентизи Хулио Мариа Сангинетти-биле үжурашкан. Ийи курүнелерниң ажылдакчыларының аразында бүгү делегейде сонуургалды болдуруп турар айтырыгларны хостуг чугаалашкан. Боттарының чурттарының иштики айтырыгларының телезы-биле информациялар солушкан. М. С. Горбачев Президентиниң дилээн ёзугаар эде тургустунуушкун концепциязының болгаш политиказының тургустунуп келгенин чугаалаан.

Уругвайның Президентизиниң ССРЭ-ге аян-чоруу сеткил ханылышкынын болдурганын М. С. Горбачев демдеглээн.

* * *

Ол-ла хүн Х. М. Сангинетти Крым чалында делгелге зелынга уругвай чурукчуларның делгелгезиниң ажыдылышкын ёзулалынга киришкен.

* * *

Кремль ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге аалчы чечектер салган.

Кежээ Х. М. Сангинетти кадайы-биле, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадайы-биле, албанның эске-дее кижилери ССР Эвилелиниң Улуг театрының балет кежээзинге чораан.

КИЖИНИҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА, КИЖИНИҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизинде

Партияның удуртулгазыбиле боттандырып чорудуп турар эде тургустунуушкун чоннуң, совет кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунче угланган. Ол улуг сорулганы чедип алырынга чурттуң тараачыннарының, агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилериниң ролю онза харыысалгалыг.

Колхозтар — социалистиг системаның чарылбас тудуш кезээ. Кооперацияның ленинчи идеяларын амгы үе-чадада амыдыралга боттандырып чорудуп тура, көдээниң ишчилери ажылга шиитпирлии-биле немелдени кылыр, ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алырынга бодунуң салыышкынын көскүзүбиле улгаттырар деп сорулганы мурнунга салып турар.

Совет тараачыннарның бүрүн эргелиг төлөлекчилери—колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттары Москвада ындыг сеткил-хөөннүг чыглып келген. Дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче болгаш демократчыдылгаже партияның угланыышкыны бүгү улустуң долу деткимчезин болгаш изиг чүүлдүгүнүүшкүнүн алган деп, олар быжыы-биле медеглеп турарлар. СЭКП-ниң аграр политиказын чорудары, кодээге үндезин чаартылгаларны боттандырары дээш эң-не күжениишкиннг демисежиринге шиитпирлиг чорук оон үнүп турар.

Кремльдиң Съездилер ордузу. Эртенгиниң 10 шак. Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев оларны съездиниң делегаттары болгаш аалчылары адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң даасканы-биле съездини Казах ССР-ниң Талды-Курган области Панфилов районунуң «Октябрьның 40 чылы» колхозунуң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры Н. Н. Головацкий ажыткан.

Бистиң съездивис — совет тараачыннарның амыдыралынга төөгүлүг болуушкун. Делегаттарның кижи бүрүзү бодунуң ажыл-херектериниң болгаш шиитпирлеп турар айтырыгларының дугайын чугаалап бээр, дуржулга болгаш бодалдарын солчурун күзеп, найысылалда келген деп чүвеге бүзүрээр мен. А колчүүл — көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезин көвүдедири-биле моон соңгаар канчаар ажылдаарыысты болгаш чурттаарыысты тодарадыры болур деп, сл чугаалаан.

Ындыг шыңгыы, ажык чугаа кылырын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң эгезин салганы бистиң чурттап турар үевис боду — эде тургустунуушкун үези, бистиң чуртувуста экономиктиг болгаш социал үндезин чаартылгаларның үези бисти хүлээндирип турар.

Чаа байдалдарда тараачын бодун черниң ёзулуг ээзи, ында болуп турар бүгү-ле чүүлдер дээш харыысалгалыг кылдыр медереп билип эгелээн.

Съездиге норма ёзугаар 4374 делегат соңгуткан, 4319 делегат чедип келген, чөптүг чылдагаан-биле 55 кижи келбээн деп, оратор дыннаткан.

Колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизин ажыттынган деп чарлаан.

Съездиниң президиумун соңгаан. Оон составында СЭКП-ниң болгаш Совет күрүненик удуртукчулары, колхоз тургузуушкунунуң хоочуннары, будүрүлгениң мурнакчылары, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, партия, совет болгаш хөөннити организацияларының төлөөлөөлекчилери кирген.

Съездиге чөөрби ийи чурттан кооператив, тараачын эвилелдериниң болгаш ассоциацияларының делегациялары чедип келген. Совет колхозчу тараачыннарның төлөөлөри даштыкыдан келген аалчыларга чүректиң ханызындан байыр чедирген.

Съездиниң удуртукчу органнарын соңгаан. Делегаттар хүн чурумунуң айтырыгларын бир үн-биле бадылаан.

* * *

Чүве чугаалаары-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка сөс берген.

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН— ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинге 1988 чылдың март 23-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

I.

Эргим эштер!

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттарынга болгаш аалчыларынга, силерге СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден изиг болгаш чүректиң ханызындан байыр чедирерин мецээ чөпшээрел көрүңер.

Совет тараачыннарның бүгү салгалдарының төлөөлекчилери бөгүн бо залда чыглып келген-дир. Силерниң нүүрүңерде, эштер, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң көдээ ишчилеринге сеткиливистиң ханызындан байыр чедирип тур бис.

Бистиң чуртувустуң чедишкиннери болгаш тиилелгелери совет көдээниң амыдыралыбиле сырый тудуш. Силерниң бүүнниг күш-ажылыңарны, чоннуң чаагай чоруу дээш силерниң ажыл-херектериңерни Төрээн чурт бедии-биле үнелеп турар.

Бистиң ниитилеливистиң кичээнгейи съездниң ажылынче угланганы чугаажок. Чурттуң амыдыралының эң чугула айтырыгларының дугайында — кооперация дугайында, колхозтар дугайында, социалистиг ниитилелдиң эң кол үндезининиң бирээзи болуп турар бистиң экономикавистың бүгү аграр секторунуң дугайында чугаа болур болганда ол ындыг болур-даа. Ол ышкаш бүгү чонга ужурдузазын аажок эки билириниг эде тургустунуушкун дугайында болуру база билдингир.

Амгы үеде, кажан революсчу чаартылгалар амыдыралдың болгаш ажыл-чорудулганың бүгү талаларын хаара туда берген турда, совет ниитилелди хөгжүдериниң харыысалгалыг үе-чадазында айтырыглар болгаш бергелер ам бистиң мурнувуста тодаргайы-биле көстүп келген. Олар теоретиктиг ханы анализи болгаш хандыр боданырын, бистиң үевиске таарыжыр политиканы ажылдап кылырын, ол ышкаш ону боттандырарының практиктиг тус-тус хөделиишкиннерин негеп турар.

Бис ону ынчаар кылып турар-даа бис. Партияның XXVII съездизи, ТК-ның Пленумнары, Октябрьның 70 чылын байырлааны —бо бүгү үүлдер эде тургустунуушкунну медереп билириниң болгаш хөгжүдериниң чадалары-дыр. Амгы съездиниң эң чугула сорулгазы болза, социализмниң күүзүн билириңге боттуг арганы бээри, ону кижилернин амыдыралын экижидеринге, оларның салым-чаванын хөгжүдеринге ажыглаары болур.

Чаа үүлдерни дилээри-биле дөгейленген хөй-ле үүлдерни үрээри-биле, улуг хемчээлдиг шенелделер-биле болгаш социал ажыдыышкыннар-биле хolбашкан чүткүлдүг ажылдарның үш чылын чурттап эткен бис. Амгы үеде бис эде тургустунуушкунну чөптүг болгаш чөптүг эвес факторларның база болуушкуннарның кады хөделип турары доктаамал хөгжүп орар чөрүлдээлиг чорудулга деп улам ханы медереп билип турар бис. Бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының калбак кезектерин чаартылгаларның кайы чорудулгазы-биле улгаттырар деп сорулганы мурнунга салып турар.

Совет тараачыннарның бүрүн эргелиг төлөлекчилери—колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттары Москвада ындыг сеткил-хөөннүг чыглып келген. Дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче болгаш демократчыдылгаже партияның угланыышкыны бүгү улустуң долу деткимчезин болгаш изиг чүүлдүгүнүүшкүнүн алган деп, олар быжыы-биле медеглеп турарлар. СЭКП-ниң аграр политиказын чорудары, кодээге үндезин чаартылгаларны боттандырары дээш эң-не күжениишкиннг демисежиринге шиитпирлиг чорук оон үнүп турар.

Кремльдиң Съездилер ордузу. Эртенгиниң 10 шак. Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев оларны съездиниң делегаттары болгаш аалчылары адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң даасканы-биле съездини Казах ССР-ниң Талды-Курган области Панфилов районунуң «Октябрьның 40 чылы» колхозунуң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры Н. Н. Головацкий ажыткан.

Бистиң съездивис — совет тараачыннарның амыдыралынга төөгүлүг болуушкун. Делегаттарның кижи бүрүзү бодунуң ажыл-херектериниң болгаш шиитпирлеп турар айтырыгларының дугайын чугаалап бээр, дуржулга болгаш бодалдарын солчурун күзеп, найысылалда келген деп чүвеге бүзүрээр мен. А колчүүл — көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезин көвүдедири-биле моон соңгаар канчаар ажылдаарыысты болгаш чурттаарыысты тодарадыры болур деп, сл чугаалаан.

Ындыг шыңгыы, ажык чугаа кылырын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң эгезин салганы бистиң чурттап турар үевис боду — эде тургустунуушкун үези, бистиң чуртувуста экономиктиг болгаш социал үндезин чаартылгаларның үези бисти хүлээндирип турар.

Чаа байдалдарда тараачын бодун черниң ёзулуг ээзи, ында болуп турар бүгү-ле чүүлдер дээш харыысалгалыг кылдыр медереп билип эгелээн.

Кооперация дугайында ленинчи өөредигни амыдыралга боттандырарының эге үе-чадазында ла ол көскү түңнелдерин берип эгелээн. Кооперация шимчээшкининиң чедишкиннери чаа экономиктиг политиканың ол принциптериниң боттаныышкыны-биле хан-дамырындан тудуш харылзаалыг турган болгаш ажылчын аңгылын тараачыннар-биле эвилелин быжыглаан.

Ындыг болзажок кооперация дугайында чогаадыкчы ленинчи идеяларны сөөлүнде барып аажок кошкаткан. Ол идеяларның байлак утказын «кооперативтер планынга» хамаарыштырган. Ол план ёзугаар кооперативтер колдуунда көдээге турар, чүгле чаңгыс хевирге — көдээ ажыл-агый артели хевирлиг болур ужурлуг апарган. Оон-биле чергелештир колхозтарга күрүне секторунуң бичии партнеру болур рольду онааган.

20—30 чылдарның аразында коллективизацияны боттандырып турган үеде кооперация дугайында өөредигни каржызы-биле хажыдып турганын моон мурнунда-даа чугаалап турган мен. Үндезин чок чергe үс-тывыш кооперацияларын зуутказан, чагырып дужаар метод-биле колхозтарны совхозтарже шилчидер, кооперативтиг ажыл-чорудулганың өске-даа хевирлерин хоруур азы кызар кара туразында аажылаашкыннар оон соондагы-даа чылдарда турган.

Харын-даа кооперацияны күрүнежидер дээр уткалыг үүлдер бооп турган. Колхозтарның болгаш кооперациялардың эки тура, бот-башкартынылга, бот-орулга-чарылга дээш өске-даа принциптериниң каржызы-биле уреттинип турганын силер боттарыңарның практикаңардан билир силер. Ол бүгүнүң багай салдарлары бо хүннерде-даа илдең бооп турар болгаш ниитилелдиң ажыл-херээнге идепкей чок чорукту болдуруп, социализм хөгжүлдезиниң чүгле экономиктиг эвес, а политиктиг, идеологтуг талаларынга салдарлыг бооп турар.

Канчалза-даа эргкен үевисти көрүп тура, кооперацияның оруу берге турган-даа болза, ол чуртту тургустунарына болгаш быжыгларына биче эвес салыышкынны киргенин долу үндезинниг чугаалап болур, эштер.

Бисте кооперация шимчээшкини ханы дазылдарыг. Массаларның чогаадыкчы чоруунга делгем аргаларны ажыткан социалистиг революция аңаа чаа идигни берген. Кооперация социалистиг тургузуушкуннуң бүгү талаларына болгаш угланыышкыннарына — үлетпүр-даа, янзы-бүрү ус-тывыш ажылдары-даа, садыг-даа, тараачын амыдыралдың үгшинин өскертири-даа, хоорай биле көдээниң аразында экономиктиг харылзааларны тургузары-даа дижик, шуптузунга хамааржып турган.

Кооперация шимчээшкининиң эң калбарганы 20-ги чылдарга хамааржыры билдингир болгай. Партияның съездилериниң болгаш конференцияларының шиитпирлеринде сиңниккен ленинчи идеяларны чайгылыш чок ажыглап келгениниң үндезининге оон дыка хөй хевирлери үлетпүрге болгаш садыгга, хандырылгага болгаш сайгарылгага, саң-хөөге болгаш чээлиге, амыдырал хандырылгазынга болгаш өскедаа адырларга шапкын хөгжүп турган.

Партия болгаш Совет күрүне кооперацияга организас-политиктиг болгаш саң-хөө дузаламчызын доктаамал көргүзүп, чогумчалыг саң-хөө-үндүүг политиказын чорудуп, кооперация шимчээшкининиң демократтыг үндезиннерин быжыглаарынче оон экономиктиг болгаш социал баазазын калбартырынче угланган эргежок чугула хемчегленри ап келген. Бо бүгү баштайгы үелерде эки түңнелдерни берген, социал-экономиктиг чаартылгаларны дүргедедиринге дузалаан.

Чогум-на кооперация шимчээшкини хамааты дайынның соонда аш-чүүтү ажып эртеринге улуу-биле дузалаан, саңхөө болгаш акша системазын экижидеринге, ажыл-ишчи кижиге бүдүрүлгениң болгаш чурттуң ээзи мен-дир мен деп чувени медереп билириңге, чаа амыдыралдың тургузуушкунга кижилериң идепкейниңкүнүнга көдүрлүүрүнге улуг салдарлыг болган.

20 чылдарның төнчүзүнде көдээ ажыл-агый кооперациязының янзы-бүрү хевирлериңге тараачын ажыл-агыйларның үштүң бири хире кезээ хаара туттунган турган. Чуртка бот-эгелээшкин үндезиннг кооперативтериниң адаандан эгелээн он-он хевирлери, оларның эвилелдери болгаш каттыжыышкыннары тыптып келген. Олар рынокка янзы-бүрү хевириниң көдээ ажыл-агый продукциязын берип, эң бөдүүн машиналарны база дериг-хөрекселдерни, тудуг материалдарын бүдүрүп, руданы казып тып, металлды эзилдирип, техниканы болгаш амыдырал хөрекселдерин септеп, идик-хептиларыгга хамааты бүрүзүн амыдыралынга төөгүлүг болуушкун. Партияның политиказы, оон организакчы ажыл-чорудулгазы, хүлээп ап турар бүгү шиитпирлеп база эде тургустунуушкуннуң бүгү хоойлу актылары олче угланган. Бодуңарның съездиңкере чугаалажып көөрүңер Кооперация дугайында хоойлу телевилели база-ла олче угланган.

II.

Эштер! Совет кижилериң амгы салгалының улуг-хуузунга онза харыысалгалыг болгаш кончуг нарын сорулгалар онаажып турар. Ол сорулгаларның ужур-утказы улам медереп билдинген, эде тургустунуушкун улам калбарган тудум социализм тургузукчуларының бүгү салгалдарының дуржулгазын хандыр үгаан бодаары негеттинип турар. Билдингир шын үүлдерни катаптаарыбиле эвес, а революсчу чаартылганың марксисчи-ленинчи методологиязын болгаш диалектиказын өөренип алыр-биле, оларны амгы үениң сорулгаларын шиитпирлээринге ажыктыг орукту ажыдар болгаш ажыл-агыйжы бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын чоннуң бот-башкарнылгазы-биле каттыштырарының чедимчелиг хевири болур деп база бир ханы ленинчи идея бадыткап турар.

Ынчангаш Ленин күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң тудуш харылзаалыг хөделирин, бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринге, нурттуң амыдыралының бүгү укладын чаартырынга оларның бир демниг киржирин шыңгыы негеп чораан. Кооперативтиг ажыл-чорудулганың хевирлериниң байлаан айытпышаан, чурттуң күш-ажылчы чонун кооперацияга эки тура эге-биле улам долу хаара тударынче ол кыйгырып турган.

Кижилериң чогаадыкчы аргаларын болгаш идепкейин бедидерингe будүрүлгени кооперастап организастаарының демократчы болгаш бот-орулга-чарылгалыг үндезини, оон боттускайлаң чоруу болгаш дүрген эде тургустунуучал байдалы делгем орукту ажыдар дээрзинге Ленин бичии-даа чигзинмейн чораан. Ол дээрге, эштер, ниитилеливисти үндезини-биле чаартыр сорулгаларны шиитпирлеп турарывыс амгы үеде биске эң чугула негеттинип турар үүл ол-ла болгай.

Кооперация дугайында ленинчи өөредигни амыдыралга боттандырарының эге үе-чадазында ла ол көскү түңнелдерин берип эгелээн. Кооперация шимчээшкининиң чедишкиннери чаа экономиктиг политиканың ол принциптериниң боттаныышкыны-биле хан-дамырындан тудуш харылзаалыг турган болгаш ажылчын аңгылын тараачын-биле эвилелин быжыглаан.

Ындыг болзажок кооперация дугайында чогаадыкчы ленинчи идеяларны сөөлүнде барып аажок кошкаткан. Ол идеяларның байлак утказын «кооперативтер планынга» хамаарыштырган. Ол план ёзугаар кооперативтер колдуунда көдээге турар, чүгле чаңгыс хевирге — көдээ ажыл-агый артели хевирлиг болур ужурлуг апарган. Оон-биле чергелештир колхозтарга күрүне секторунуң бичии партнеру болур рольду онааган.

20—30 чылдарның аразында коллективизацияны боттандырып турган үеде кооперация дугайында өөредигни каржызы-биле хажыдып турганын моон мурнунда-даа чугаалап турган мен. Үндезин чок чергe үс-тывыш кооперацияларын зуутказан, чагырып дужаар метод-биле колхозтарны совхозтарже шилчидер, кооперативтиг ажыл-чорудулганың өске-даа хевирлерин хоруур азы кызар кара туразында аажылаашкыннар оон соондагы-даа чылдарда турган.

Харын-даа кооперацияны күрүнежидер дээр уткалыг үүлдер бооп турган. Колхозтарның болгаш кооперациялардың эки тура, бот-башкартынылга, бот-орулга-чарылга дээш өске-даа принциптериниң каржызы-биле уреттинип турганын силер боттарыңарның практикаңардан билир силер. Ол бүгүнүң багай салдарлары бо хүннерде-даа илдең бооп турар болгаш ниитилелдиң ажыл-херээнге идепкей чок чорукту болдуруп, социализм хөгжүлдезиниң чүгле экономиктиг эвес, а политиктиг, идеологтуг талаларынга салдарлыг бооп турар.

Канчалза-даа эргкен үевисти көрүп тура, кооперацияның оруу берге турган-даа болза, ол чуртту тургустунарына болгаш быжыгларына биче эвес салыышкынны киргенин долу үндезинниг чугаалап болур, эштер.

Бисте кооперация шимчээшкини ханы дазылдарыг. Массаларның чогаадыкчы чоруунга делгем аргаларны ажыткан социалистиг революция аңаа чаа идигни берген. Кооперация социалистиг тургузуушкуннуң бүгү талаларына болгаш угланыышкыннарына — үлетпүр-даа, янзы-бүрү ус-тывыш ажылдары-даа, садыг-даа, тараачын амыдыралдың үгшинин өскертири-даа, хоорай биле көдээниң аразында экономиктиг харылзааларны тургузары-даа дижик, шуптузунга хамааржып турган.

Кооперация шимчээшкининиң эң калбарганы 20-ги чылдарга хамааржыры билдингир болгай. Партияның съездилериниң болгаш конференцияларының шиитпирлеринде сиңниккен ленинчи идеяларны чайгылыш чок ажыглап келгениниң үндезининге оон дыка хөй хевирлери үлетпүрге болгаш садыгга, хандырылгага болгаш сайгарылгага, саң-хөөге болгаш чээлиге, амыдырал хандырылгазынга болгаш өскедаа адырларга шапкын хөгжүп турган.

Партия болгаш Совет күрүне кооперацияга организас-политиктиг болгаш саң-хөө дузаламчызын доктаамал көргүзүп, чогумчалыг саң-хөө-үндүүг политиказын чорудуп, кооперация шимчээшкининиң демократтыг үндезиннерин быжыглаарынче оон экономиктиг болгаш социал баазазын калбартырынче угланган эргежок чугула хемчегленри ап келген. Бо бүгү баштайгы үелерде эки түңнелдерни берген, социал-экономиктиг чаартылгаларны дүргедедиринге дузалаан.

Чогум-на кооперация шимчээшкини хамааты дайынның соонда аш-чүүтү ажып эртеринге улуу-биле дузалаан, саңхөө болгаш акша системазын экижидеринге, ажыл-ишчи кижиге бүдүрүлгениң болгаш чурттуң ээзи мен-дир мен деп чувени медереп билириңге, чаа амыдыралдың тургузуушкунга кижилериң идепкейниңкүнүнга көдүрлүүрүнге улуг салдарлыг болган.

20 чылдарның төнчүзүнде көдээ ажыл-агый кооперациязының янзы-бүрү хевирлериңге тараачын ажыл-агыйларның үштүң бири хире кезээ хаара туттунган турган. Чуртка бот-эгелээшкин үндезиннг кооперативтериниң адаандан эгелээн он-он хевирлери, оларның эвилелдери болгаш каттыжыышкыннары тыптып келген. Олар рынокка янзы-бүрү хевириниң көдээ ажыл-агый продукциязын берип, эң бөдүүн машиналарны база дериг-хөрекселдерни, тудуг материалдарын бүдүрүп, руданы казып тып, металлды эзилдирип, техниканы болгаш амыдырал хөрекселдерин септеп, идик-хептиларыгга хамааты бүрүзүн амыдыралынга төөгүлүг болуушкун. Партияның политиказы, оон организакчы ажыл-чорудулгазы, хүлээп ап турар бүгү шиитпирлеп база эде тургустунуушкуннуң бүгү хоойлу актылары олче угланган. Бодуңарның съездиңкере чугаалажып көөрүңер Кооперация дугайында хоойлу телевилели база-ла олче угланган.

II.

Эштер! Совет кижилериң амгы салгалының улуг-хуузунга онза харыысалгалыг болгаш кончуг нарын сорулгалар онаажып турар. Ол сорулгаларның ужур-утказы улам медереп билдинген, эде тургустунуушкун улам калбарган тудум социализм тургузукчуларының бүгү салгалдарының дуржулгазын хандыр үгаан бодаары негеттинип турар. Билдингир шын үүлдерни катаптаарыбиле эвес, а революсчу чаартылганың марксисчи-ленинчи методологиязын болгаш диалектиказын өөренип алыр-биле, оларны амгы үениң сорулгаларын шиитпирлээринге ажыктыг орукту ажыдар болгаш ажыл-агыйжы бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын чоннуң бот-башкарнылгазы-биле каттыштырарының чедимчелиг хевири болур деп база бир ханы ленинчи идея бадыткап турар.

Ынчангаш Ленин күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң тудуш харылзаалыг хөделирин, бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринге, нурттуң амыдыралының бүгү укладын чаартырынга оларның бир демниг киржирин шыңгыы негеп чораан. Кооперативтиг ажыл-чорудулганың хевирлериниң байлаан айытпышаан, чурттуң күш-ажылчы чонун кооперацияга эки тура эге-биле улам долу хаара тударынче ол кыйгырып турган.

Кижилериң чогаадыкчы аргаларын болгаш идепкейин бедидерингe будүрүлгени кооперастап организастаарының демократчы болгаш бот-орулга-чарылгалыг үндезини, оон боттускайлаң чоруу болгаш дүрген эде тургустунуучал байдалы делгем орукту ажыдар дээрзинге Ленин бичии-даа чигзинмейн чораан. Ол дээрге, эштер, ниитилеливисти үндезини-биле чаартыр сорулгаларны шиитпирлеп турарывыс амгы үеде биске эң чугула негеттинип турар үүл ол-ла болгай.

Кооперация дугайында ленинчи өөредигни амыдыралга боттандырарының эге үе-чадазында ла ол көскү түңнелдерин берип эгелээн. Кооперация шимчээшкининиң чедишкиннери чаа экономиктиг политиканың ол принциптериниң боттаныышкыны-биле хан-дамырындан тудуш харылзаалыг турган болгаш ажылчын аңгылын тараачын-биле эвилелин быжыглаан.

Ындыг болзажок кооперация дугайында чогаадыкчы ленинчи идеяларны сөөлүнде барып аажок кошкаткан. Ол идеяларның байлак утказын «кооперативтер планынга» хамаарыштырган. Ол план ёзугаар кооперативтер колдуунда көдээге турар, чүгле чаңгыс хевирге — көдээ ажыл-агый артели хевирлиг болур ужурлуг апарган. Оон-биле чергелештир колхозтарга күрүне секторунуң бичии партнеру болур рольду онааган.

20—30 чылдарның аразында коллективизацияны боттандырып турган үеде кооперация дугайында өөредигни каржызы-биле хажыдып турганын моон мурнунда-даа чугаалап турган мен. Үндезин чок чергe үс-тывыш кооперацияларын зуутказан, чагырып дужаар метод-биле колхозтарны совхозтарже шилчидер, кооперативтиг ажыл-чорудулганың өске-даа хевирлерин хоруур азы кызар кара туразында аажылаашкыннар оон соондагы-даа чылдарда турган.

Харын-даа кооперацияны күрүнежидер дээр уткалыг үүлдер бооп турган. Колхозтарның болгаш кооперациялардың эки тура, бот-башкартынылга, бот-орулга-чарылга дээш өске-даа принциптериниң каржызы-биле уреттинип турганын силер боттарыңарның практикаңардан билир силер. Ол бүгүнүң багай салдарлары бо хүннерде-даа илдең бооп турар болгаш ниитилелдиң ажыл-херээнге идепкей чок чорукту болдуруп, социализм хөгжүлдезиниң чүгле экономиктиг эвес, а политиктиг, идеологтуг талаларынга салдарлыг бооп турар.

Канчалза-даа эргкен үевисти көрүп тура, кооперацияның оруу берге турган-даа болза, ол чуртту тургустунарына болгаш быжыгларына биче эвес салыышкынны киргенин долу үндезинниг чугаалап болур, эштер.

Бисте кооперация шимчээшкини ханы дазылдарыг. Массаларның чогаадыкчы чоруунга делгем аргаларны ажыткан социалистиг революция аңаа чаа идигни берген. Кооперация социалистиг тургузуушкуннуң бүгү талаларына болгаш угланыышкыннарына — үлетпүр-даа, янзы-бүрү ус-тывыш ажылдары-даа, садыг-даа, тараачын амыдыралдың үгшинин өскертири-даа, хоорай биле көдээниң аразында экономиктиг харылзааларны тургузары-даа дижик, шуптузунга хамааржып турган.

Кооперация шимчээшкининиң эң калбарганы 20-ги чылдарга хамааржыры билдингир болгай. Партияның съездилериниң болгаш конференцияларының шиитпирлеринде сиңниккен ленинчи идеяларны чайгылыш чок ажыглап келгениниң үндезининге оон дыка хөй хевирлери үлетпүрге болгаш садыгга, хандырылгага болгаш сайгарылгага, саң-хөөге болгаш чээлиге, амыдырал хандырылгазынга болгаш өскедаа адырларга шапкын хөгжүп турган.

Партия болгаш Совет күрүне кооперацияга организас-политиктиг болгаш саң-хөө дузаламчызын доктаамал көргүзүп, чогумчалыг саң-хөө-үндүүг политиказын чорудуп, кооперация шимчээшкининиң демократтыг үндезиннерин быжыглаарынче оон экономиктиг болгаш социал баазазын калбартырынче угланган эргежок чугула хемчегленри ап келген. Бо бүгү баштайгы үелерде эки түңнелдерни берген, социал-экономиктиг чаартылгаларны дүргедедиринге дузалаан.

Чогум-на кооперация шимчээшкини хамааты дайынның соонда аш-чүүтү ажып эртеринге улуу-биле дузалаан, саңхөө болгаш акша системазын экижидеринге, ажыл-ишчи кижиге бүдүрүлгениң болгаш чурттуң ээзи мен-дир мен деп чувени медереп билириңге, чаа амыдыралдың тургузуушкунга кижилериң идепкейниңкүнүнга көдүрлүүрүнге улуг салдарлыг болган.

20 чылдарның төнчүзүнде көдээ ажыл-агый кооперациязының янзы-бүрү хевирлериңге тараачын ажыл-агыйларның үштүң бири хире кезээ хаара туттунган турган. Чуртка бот-эгелээшкин үндезиннг кооперативтериниң адаандан эгелээн он-он хевирлери, оларның эвилелдери болгаш каттыжыышкыннары тыптып келген. Олар рынокка янзы-бүрү хевириниң көдээ ажыл-агый продукциязын берип, эң бөдүүн машиналарны база дериг-хөрекселдерни, тудуг материалдарын бүдүрүп, руданы казып тып, металлды эзилдирип, техниканы болгаш амыдырал хөрекселдерин септеп, идик-хептиларыгга хамааты бүрүзүн амыдыралынга төөгүлүг болуушкун. Партияның политиказы, оон организакчы ажыл-чорудулгазы, хүлээп ап турар бүгү шиитпирлеп база эде тургустунуушкуннуң бүгү хоойлу актылары олче угланган. Бодуңарның съездиңкере чугаалажып көөрүңер Кооперация дугайында хоойлу телевилели база-ла олче угланган.

II.

Эштер! Совет кижилериң амгы салгалының улуг-хуузунга онза харыысалгалыг болгаш кончуг нарын сорулгалар онаажып турар. Ол сорулгаларның ужур-утказы улам медереп билдинген, эде тургустунуушкун улам калбарган тудум социализм тургузукчуларының бүгү салгалдарының дуржулгазын хандыр үгаан бодаары негеттинип турар. Билдингир шын үүлдерни катаптаарыбиле эвес, а революсчу чаартылганың марксисчи-ленинчи методологиязын болгаш диалектиказын өөренип алыр-биле, оларны амгы үениң сорулгаларын шиитпирлээринге ажыктыг орукту ажыдар болгаш ажыл-агыйжы бүдүрүлге ажыл-чорудулгазын чоннуң бот-башкарнылгазы-биле каттыштырарының чедимчелиг хевири болур деп база бир ханы ленинчи идея бадыткап турар.

Ынчангаш Ленин күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң тудуш харылзаалыг хөделирин, бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринге, нурттуң амыдыралының бүгү укладын чаартырынга оларның бир демниг киржирин шыңгыы негеп чораан. Кооперативтиг ажыл-чорудулганың хевирлериниң байлаан айытпышаан, чурттуң күш-ажылчы чонун кооперацияга эки тура эге-биле улам долу хаара тударынче ол кыйгырып турган.

Кижилериң чогаадыкчы аргаларын болгаш идепкейин бедидерингe будүрүлгени кооперастап организастаарының демократчы болгаш бот-орулга-чарылгалыг үндезини, оон боттускайлаң чоруу болгаш дүрген эде тургустунуучал байдалы делгем орукту ажыдар дээрзинге Ленин бичии-даа чигзинмейн чораан. Ол дээрге, эштер, ниитилеливисти үндезини-биле чаартыр сорулгаларны шиитпирлеп турарывыс амгы үеде биске эң чугула негеттинип турар үүл ол-ла болгай.

Кооперация дугайында ленинчи өөредигни амыдыралга боттандырарының эге үе-чадазында ла ол көскү түңнелдерин берип эгелээн. Кооперация шимчээшкининиң чедишкиннери чаа экономиктиг политиканың ол принциптериниң боттаныышкыны-биле хан-дамырындан тудуш харылзаалыг турган болгаш ажылчын аңгылын тараачын-биле эвилелин быжыглаан.

Ындыг болзажок кооперация дугайында чогаадыкчы ленинчи идеяларны сөөлүнде барып аажок кошкаткан. Ол идеяларның байлак утказын «кооперативтер планынга» хамаарыштырган. Ол план ёзугаар кооперативтер колдуунда көдээге турар, чүгле чаңгыс хевирге — көдээ ажыл-агый артели хевирлиг болур ужурлуг апарган. Оон-биле чергелештир колхозтарга күрүне секторунуң бичии партнеру болур рольду онааган.

20—30 чылдарның аразында коллективизацияны боттандырып турган үеде кооперация дугайында өөредигни каржызы-биле хажыдып турганын моон мурнунда-даа чугаалап турган мен. Үндезин чок чергe үс-тывыш кооперацияларын зуутказан, чагырып дужаар метод-биле колхозтарны совхозтарже шилчидер, кооперативтиг ажыл-чорудулганың өске-даа хевирлерин хоруур азы кызар кара туразында аажылаашкыннар оон соондагы-даа чылдарда турган.

Харын-даа кооперацияны күрүнежидер дээр уткалыг үүлдер бооп турган. Колхозтарның болгаш кооперациялардың эки тура, бот-башкартынылга, бот-орулга-чарылга дээш өске-даа принциптериниң каржызы-биле уреттинип турганын силер боттарыңарның практикаңардан билир силер. Ол бүгүнүң багай салдарлары бо хүннерде-даа илдең бооп турар болгаш ниитилелдиң ажыл-херээнге идепкей чок чорукту болдуруп, социализм хөгжүлдезиниң чүгле экономиктиг эвес, а политиктиг, идеологтуг талаларынга салдарлыг бооп турар.

Канчалза-даа эргкен үевисти көрүп тура, кооперацияның оруу берге турган-даа болза, ол чуртту тургустунарына болгаш быжыгларына биче эвес салыышкынны киргенин долу үндезинниг чугаалап болур, эштер.

Бисте кооперация шимчээшкини ханы дазылдарыг. Массаларның чогаадыкчы чоруунга делгем аргаларны ажытк

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

(Эгези 1-ги арында).

хереглел барааннарының чедишлезин, ассортиментизиниң кызыызын, ачы-дуза чедирилгезиниң кызамдалдыын хамаарыштырар алаар. Ол дээрге — ажыглаттынмаан күш-ажылчы курлавырлар-даа, материалдыг курлавырларның чидириглеридаа ол-дур. Адактың сөөлүнде, ол дээрге — хөгжүлдениң эң чугула социал факторларының дыка сулараанны-дыр.

Бөгүн бис, эштер, мындыг үүлдү миннир ужурлуг бис: кооперацияга хамаарыштыр ындыг угланыышкын частырыглыг болган. Кооперация шимчээшкининиң ленинчи принциптеринден ойталаанының түннелинде чүрт, ооң экономиказы политика-даа, моральдаа, социал-даа талазы-биле улуг чидириглерлиг болган.

Бисте кооперация бодунуң арганаларын дыка чедир ажыглавайн турар деп партияның XXVII съездизинге демдеглеттинген. Бо айтырыг талазы-биле долу тодаргай түннелди үндүрерин съезд негээн. Бистің ооң соондагы сайгарылгаавыс кооперация амгы ниитилел амыдыралынга чугула рольду ойнап болур болгаш ойнаар-даа ужурлуг деп үвени көргүскен.

Кооператив шимчээшкинин, ооң хөй янзы хевирлерин катап хөгжүдер херек. Чаа байдалдарны болгаш чаа негелдерни барымдаалап көрбүшаан, катап хөгжүдер дээрзи черле билдингир болбайн аан. Эрги, ылаңгыя эне бедүүн хевирлерлиг кооперацияны эвес, а бо үеним, бедик культуралыг, бодунуң иштинге болгаш күрүне бүдүрүлгелери-биле база организациялары-биле калбак хемчээлге холбаалыг кооперацияны тургузар ужурлуг бис. Бедик ажыктыг, техника-биле эки дериттинген болгаш эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп, ачы-дуза чедирилгезин хандырып, ада-чурттуң болгаш дештыкының бүдүрүлгелери-биле адаанныгжын шыдаар арганалыг кооперация биске херек.

Кооперация шимчээшкининиң мурнунга делгем орукту амгы үеде ажыдарда, чүнү удуртулга болдурган бис? Бисте сорулгалар тодаргай болгаш билдингир —совет кижилериң негелделерин эки хандырары, материалдыг немелде курлавырларны тывары, бүгү экономиканы, ол ышкаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериңге, ооң бүдүрүп турар продукциязын болбаазырадып кылырынга, көдээ чоннуң амыдыралчуртталгазын эжижидеринге идиг беришкиннерин күштелдирери-дир.

Кооперация болза ээ болурунуң сагыш-сеткилинге кижизидип, инициативаны болгаш тывынгыр-кылыңгыр чорукту хөгжүтпүшаан, аъш-чем айтыышын шиитпирлээринге, чоннуң эки шынарлыг хереглел барааннарын бүдүрерин көвүдедиринге, хандырылга адырын калбартырынга, совет кижилериң күш-ажылының, амыдыралчурталгазының база дыштанылгазының байдалдарын эжижидеринге боттуг дузаны чедирип шыдаар. Хереглел барааннарынга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге хереглелдиг амгы үеде дүрген өскерлип турарын, оларның ассортиментизин доктаамал чаартырының эргежок чугулазын билир болгай силер, эштер. Ол чорук негелде-хереглелдерге дыңнангыр болуруң, кижи бүрүзүнүң хереглелдерин улам тодаргай көөрүң, чер-черниң байдалдарын эки барымдаалаарын бүдүрукчүлерден негеп турар. А ол мөзү-шынарлар чогум-на кооперативтерде бар болуп турар.

Кооператив хевирлерин калбаа-биле ажыглаар чорук улуг, ортумак, улуг эвес бүдүрүлгелерни таарыштыр холбаштырарынга чугула ужур-дузалыг болур. Эвээш санныг кылыгларны, дериг-хереклелдерниң болгаш приборларның хөй хевирлерин бүдүрериниң чагыгларын улуг үлетпүрге күүседир талазы-биле бергедээшкиннер бүгү кижилерге билдингир болгай. Хемчээлиниң талазыбиле улуг эвес төлевилелдерге, тудуг болгаш септелге ажылдарынга хамаарышкан керээни хандырары-биле холбашкан бергедээшкиннерни ажыл-агый удуртукчулары эки билир. Уран хаасталга ажылдарының, эртем-техниктиг консультацияларның болгаш өске-даа үүлдериниң айтырыглары, чаартыкчыларның саналдарын шиңгээдип нептередири дыка даржыктыг болу берген. Ындыг хевирлиг ажылдар улуг бүдүрүлгелерге колдуунда ажык чок болуп турар. Оон түннелинде бүдүрүлгениң ажыктыы чаызап, ажыл шагын болгаш хөрөңгилерни хилис чидирип турар. Никитиниң улуг бүдүрүлгезинге таарымчалыг немелде болуп шыдаар улуг эвес кооператив организациялары хөй үүлдерни кылып болур ийик.

Ажыл-херектің өске талазы — социал айтырыгларны шиитпирлээри база биче эвес ужур-дузалыг. Мергежилдиң янзы-бүрү деңнелинге даянган кооператив ажыл-чорудулгазы болза бүдүрүлгениң хөй адырларын организаставышаан, чоннуң ылаңгыя улуг эвес хоорайларда, суурларда болгаш көдээ черлерде чоннуң бүгү бөлүктерин ажыл-биле хандырар арганы берип турар. Кооперативтерге ажылдаар чорук өг-бүлелерниң орулгаларын көвүдедип, социал тургузүүн хөгжүдеринге чер-черниң бюджет курлавырларына немелдени бээр.

Янзы-бүрү чылдагааннарның үржүүнден күш-ажылы күрүне бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларына ажыглаттынмас кижилерни бүдүрүлгеге болгаш хандырылгага кооперация киириштирип болдуруп оон ыңай база демдеглээр херек. Олар дээрге — пенсионерлер, инвалиддер, бажың ажылы кылып турар хөрээженнер, өөреникчианыяктар-дыр.

Хөй янзы хевирлерлиг кооперация амгы үеде биске херек болуп турар. Ол дээрге — бүдүрүлгениң болгаш хандырылганың бүгү адырларына чаа кооперативтерни тургузары-дыр. Ол дээрге — колхозтарның болгаш хереглел кооперациязының организацияларының демократтыг кооператив үндезиннерин катап тургузары болгаш ханыладыры-дыр. Ол дээрге — колхозтарның болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы эге коллективтериниң деңнелинге кооперацияны хөгжүдери-дир. Ол дээрге — бүдүрүлгелер аразына керээ харылзаалары-дыр. Ниитиниң өнчүзүнүң бейлак утка-шынарын херек кырында чедип алыры ындыг хөй адырлыг кооперацияның баазазынга боттаныр арганалыг болур.

Бүдүрүлгениң үүгле хемчээлдери-биле эвес, харын дүрген эде тургустунар, бар хереглелге дыңнангыр болур, чер-черниң байдалдарын, ол ышкаш ажылдакчыларның хүүзүнде мергежилин болгаш тывынгыр-кылынгыр чоруун долу ажыглаар арганалыг-биле бирги чергениң чугула ужурдузалыг болуп турар эвээш эвес адырлар черле бар-дыр, эштер.

Кооператив шимчээшкинин көдүрериниң партияның айытканы угланыышкынын идегевес чорук-биле, а харын-даа удурланыышкын-биле утканы бүгү кижилерге харыны кооперацияны калбаа-биле хөгжүдериниң сорулгазын практиктиг орукче киирбишаан, берип турар-дыр бис. Кооперация дээрге ажыл-агыйны чорударының социалистиг эвес хевири-дир, а хүү өнчүзүрек ажыл-чорудулга-дыр деп бадыткавышаан, шыжыгып, девидеп турар кижилерге харыны ынчаар берип турар-дыр бис.

Ындыг хевирлиг чигзиниишкиннер болгаш бадыткаашкыннар шагда-ла турганын ол эштерге чугаалап болур мен. Чогум-на ындыг чылдактар-биле кооперацияны мооң мурнунда чедишкинниг боой тудуп турганнар. Чок, мөлчүлгеден болгаш аңгыларның эптеш чок чөрүлдээзинден хосталган ниитилелде ажылчы чоннуң массалыг социал шимчээшкини болбушаан, кооперация болза социализмниң сорулгаларына, ооң күш-ажылчы болгаш коллективчи алыс сорулгаларына бодунуң бүдүжүнден бүрүн дүгжүп турар.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң херээнге кооперацияның ажыдып берип турар чаа аргалары чогум-на оортан үндезилеттинген. Эде тургустунуушкун кооперацияга хөй-ниитиниң сонуургалын хайныктырган. Кооператив шимчээшкининиң шынар талазы-биле чаа үе-чадазынга, экономиктиг болгаш социал амыдыралдың янзы-бүрү адырларына ооң калбаа-биле нептерээринге эргежок чугула үндезиннерни эде тургустунуушкун база тургузуп турар.

Эде тургустунуушкун хамыктың мурнунда таарымчалыг ниитилел байдалын тургускан болгаш тургузарын үргүлүүлүп, миллион-миллион кижилериң инициативазын болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадып турар. А ол дээрге принципиалдыг чугула болур, чүге дизе, кооперацияны «үстүнден» сыгап болбас. Чүгле «адаандан» инициатива болгаш чогаадыкчы чорук хоозун, өзу-хевир барымдаалаан эвес, а боттуг, чедиишкиниг ажылчорудулгалыг кооперацияны бээр болгаш ону ылап-ла массалыг болдурар. Кооператив шимчээшкинин хөгжүдери дээрге, бир талазында, ниитилелдиң демократчыдылгазының боттуг түннели, ооң хөй янзы хевирлериниң бирээзи, а өске талазында —ниитизиннеге демократчыдылга чорудулгазын ханыладырының, чагырып дужаар чорукка болгаш бюрократизмге удур демиселдиг чугула быразыдыр.

Херек кырында ажык-чарлыг, соңгулдалыг, ажык отчеттуг болур чорук, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга бүгү ажылчы чоннуң киржилгези —ол дээрге, ол чокка кооперация шуут-ла болдунуп болбас, ындыг үүл-дүр, эштер. Чүгле бот-башкартынар организация болур болза, кооперация херек кырынга ажыл-агыйны чорударының үре-түңнелдиг хевири болуп шыдаар.

Кооператив шимчээшкинин хөгжүлдези биле үндезин экономиктиг чаартылганың аразында дорт, тудуш харылзаа бар. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында хоойлуда быжыглаттынган чаа экономиктиг механизм бодунуң ажыл-чорудулгазын организаставарынга ёзулуг-ла алдын дүлгүүрну кооперацияның холунга берген. Күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң дең хемчээлдиг солчулгазынга болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылгазынга эргежок чугула байдалдар бөгүн боттуу-биле тургустунуп турар.

Бистер кооператив шимчээшкининиң хөгжүлдезиниң перспективаларын чугаалажып көруп турган, амгы дуржулганы-даа барымдаалап турар бис. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерине болгаш чиг этти дагын болбаазырадырынга, садыгга, хөй-ниитиниң чемненилгезинге база амыдырал хандырылгазынга чүгле чаңгыс чыл дургузында чуртка барык 14 муң кооператив тургустунган болгаш ажылдап эгелээн-дир. Бисте 150 муң ажыг кижи кооператив ажылчорудулгазын ам чорудун турар. Чаа кооперативтерниң хөй-хөйү үре-түңнелдиг ажылдап, чонга нептерелди чаалап ап эгелээн. Кооперативтерниң белеткел үндүрүп турар барааннарының ассортиментизи дүргени-биле калбарып турар. Амыдыралга болгаш септелгетудугга оларның көргүзүп турар ачы-дузазынга хереглел өзүп турар.

Сөөлгү үеде күрүне бүдүрүлгелериниң структуразынгада, ылаңгыя шоолуг орулгалыг эвес азы карылгалыг участоктарга, кооператив хевирлерин ажыглап турар апарган. Ынчаарга ажыктыы канчаар-даа ажок дээрзин чугаалаар херек. Ажыл-агыйжы эвес чорукту үзүткаарының, ажылдап турарларның санын кызыарының, күш-ажылды шын организастаарының база материалдыг үнелиг үүлдерни чеп ажыглаарының күселиби-биле аңаа орулгалыг чорук дыка дүрген өзүп турар.

Ынчалзажок ниитизи-биле кооперация чүгле чаа күш кирип эгелеп турар. Бүдүрүүшкүннүң, бараннар саарылгазының база ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлдеринде ооң продукциязы шоолуг-ла эвес үлүг-хууну ээлеп турар. Улуг үлетпүр бүдүрүлгелериниң чаында кооперативтерни кончуг оожум болгаш ниитизи-биле харын-даа туражок тургузуп турар.

Ооң-биле чергелештир кооператив шимчээшкини чурттуң янзы-бүрү девискээрлеринде канчаар-даа ажок деңдески эвес хөгжүп турар. Москва область кооперацияның янзы-бүгү хевирлерин организаставарын база хөгжүдерин шыңгыызы-биле көрүп турар. Садыг, медицина, хандырылга амыдырал кооперативтери, дыштанылганы организастаарының база өске-даа үүлдерниң талазы-биле кооператив коллективтери ажылдап эгелей берген. Бөгүн Москва чоогунда 1137 коллектив ажылдап турар, ол дээрге ортумаабиле бир районда-ла 27 кооператив-тир. Прибалтика республикаларында, Краснодар болгаш Ставрополь крайларда, Саратов, Иван-Франковск болгаш чамдык өске-даа областларда кооперастаашкын чорудулгазы идепкейлиг болуп турар.

Ынчалзажок ооң өске чижектер база бар. Ортаакы Азияның республикаларында, Казахстанда болгаш Азербайжанда кооперативтерниң бир чурттакчыга онааштыр көргүзүп турар амыдырал ачы-дузазының хемчээли, чижээ, Эстониянындан барык 20 катап эвээш болуп турар. Ылаңгыя Архангельск, Тамбов, Тула областарда болгаш дыка хөй өске-даа черлерде чоннуң хереглел бараннарын бүдүрүп үндүрүп турар кооперативтериниң санын мырыңай салаа базып санап болур. Ол черлерде кооперативтериниң ажыл-чорудулгазынга чогумчалыг байдалдарны чүгле тургуспаан эвес, харын-даа янзы-бүрү шаптыктаашкыннарны кылып, дүрүм өзугаар эвес, хоруушкуннарны база кызыгаарлаашкыннарны киирип турары ховар эвес. Оларның ажылының дугайын чонга четпес, а хөй нуруузунда чаңгыс талалыг кылдыр тайылбырлап турар.

Кооперацияның хөгжүлдезинге боттуг моондак таварыштыырын, аңаа бүзүрел чок хамаарылганы болдуруп турар чамдык чогумчалыг эвес үүлдерни база көрбейн барып болбас. Чамдыкта ол талаже алыксак-чиксектер, харын-даа мырыңай бузурукчулар сыңныып кирип, оларның чижең чүткүлдери кооперацияның идеязын бужартадып турар. Кооперативтерниң эвээжин ажыглап алгаш, чамдык кооперативтер өртек-үнеин улгаттырарының күселиби-биле боттарының ажык-кончаазын көвүдедип турарының фактылары база бар. Ол үүлдер ажылчы чоннуң чөптүг таварымнас чоруун болдуруп турар.

Эргежок чугула апарган черлерге хоойлуну хүлээп алыры херек болбайн аан. Ынчалзажок чаңгыс-ла чагырып-дужаар хемчеглер-биле ук айтырыгны шиитпирлеп болбас. Кол орук—ол дээрге кооперативтерниң санын көвүдедири, күрүне бүдүрүлгелери база идепкейлиг киришкен турар ужурлуг чогумчалыг чаржыныышкынны болдурарыдыр. А ол чорук бодунуң ээлчээнде бараннар рыногунга болгаш ачы-дуза чедиреринге-даа, өртектерниң деңнелинге-даа чогумчалыг салдарны чедирер апаар.

Хоойлужудулганы ажылдап кылбаан чорук кооперацияның хөгжүлдезинге шыңгыызы-биле шаптыктап турар дээрзин хүлээп көрзе чогуур. Кооператив шимчээшкинин ажылаптаарыштырып турар, ам күштүг болуп турар сандаргай норматив актылары эпти-ле бот-бодунга удурланышкак болу берип турар. Оон туржук оларның хөй-хөйү чүгле кооперацияны деткиринге идиг бербейн турар эвес, харындаа ооң өзүлдезин саададып турар. Ону барымдаалап көргеш, ниити эвилелдің чаа чаңгыс аай хоойлужудулга актызын — кооператив шимчээшкинин кавызын болгаш хемчеглерин шиитпирлиг калбартыр, ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлуну тургузары эргежок чугула деп көрген.

Ол хоойлунуң эчис сорулгазы — кооператив-колхоз өнчүзүн быжыглаарын болгаш хөгжүдерин хандырары, кооператив демократиязының камгалал эрге механизмин тургузары, кооператив бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының бүгү хевирлериниң ажыл-чорудулгазының экономиктиг, организастыг болгаш эрге үндезиннерин хевирлээри, оларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин, күрүне база ажыл-агый органнары-биле аразында харылзааларын тодарадыры болур.

ТК-ның Политбюрозунуң үүлдүг деп көргени Хоойлунуң төлевилелин бүгү улустың чугаалажып көөрүнче үндүрген. Ол дээрге — чаартыкчы документ-тир, бүгү экономика практиказын шиитпирлиг-биле бүрүнгаар шимчедип чорударының, бистің ниитилеливистің социал хөгжүлдезинге чаа агымны киирериниң аргазын берип турар эде тургустунуушкуннуң документизидир дээрзинге ооң-биле танышкаш, бүзүрел болур силер.

Ол документини бүгү талалыг үнелеп көрбүшаан, Хоойлу төлевилели кооперация дугайында ленинчи идеяларны амгы үе-биле тудуштурар, оларны эде тургустунуушкуннуң концепциязы-биле, бистің ниитилеливисте калбарып үнген ол ханы чаартылгаларның дуржулгазы-биле тудуш кылдыр холбаштырар ужурлуг дээрзин демдеглеза чогуур. Ук хоойлу болза, Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң үүлдери-биле болгаш экономиктиг чаартылганың өске-даа норматив актылары-биле ыяк холбашкан болгаш оларның-биле кады амгы үеним ажыл-агый механизминиң болбаазыраңгайжыырының эргедүрүм баазазын дыка калбартып турар.

Дыка хөй айтырыгларның талазы-биле Хоойлу төлевилели ол механизмге чаа үндезин сайзыраңгайжыдыышкыннарны киирип турар, ол чорук бүгү экономиктиг амыдыралга салдарын чедирер ужурлуг. Чаа документиниң үндезини, чүрээ болза, кооператив секторун чурттуң чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизиниң дең эргелиг тудуш кезээ кылдыр хүлээп көрүп турары деп чугаалап болур. Кооперацияның үндезинин салып турар ленинчи принцип ооң-биле катап тургустунуп турар.

Аңаа дүүштүр кооперативтерниң ажыл-чорудулгазы калбарар, амга чедир туруп келген херек чок кызыгаарлаашкыннар чайлаттынар. Кооперативтерге киреринің эргезин чурттуң бүгү хамаатыларына тыпсын турар. Ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга баш удур көрдүнген бүгү-ле социал байдалдар кооперативтерниң кежигүннериниң база хамааржыр. Кооперативтерниң ажыл-чорудулгазынга боторуга-чарылганың база ботэргелелдиң принциптери улам ыңай хөгжүүрү база чугула болуп турар. Ол чорук планнаашкынга-даа, өртек-үнеиң тургустунарынга-даа, курлавырларны үлеп-хуваарынга-даа, күш-ажылдың төлевиринге-даа хамааржыр.

Шуут колхозтарга хамааржып турар дыка хөй чаа принципиалдыг үүлдерни киирип турарын база онзалап демдеглээр бодай-дыр мен. Оларның дузалал ажыл-чорудулгазынга турган кызыгаарлаашкынларны бүрүнү-биле дужүргени үндезилелдиг болуп турар.

Колхозтар ам өске бүдүрүлгелерге болгаш өске хамаатыларга-даа боттарына быжыглаттынган черлериниң база боттарының кол фондуларының бир чамдыын хөлезинге берип болурлар, ол ышкаш янзы-бүрү көдээ кооперативтерни тургузарлар, дыштыкы экономиктиг операцияларны база кылып болурлар. Ооң-биле чергелештир багай ажылдыг кооперативтерни дүжүрүп, оларның чер ажыглаар эргезин казып болурлар.

Элээн хөй социалистиг чурттарда кооператив хевирлерин сайзыраңгайжыдары чоруп турарын база демдеглеп болур. Оларның дуржулгазында кичээнгейге ап болур, солун үүлдер эвээш эвес. Ол дуржулганы кичээнгейлиг өөренип көөрү, бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы калбартыры, бүгү ажыктыг үүлдерни идепкейлиг ажыглаары чугула.

Эштер! Кооперация дугайын чугаалап тура, дераазында үүлдү демдеглексээн ийик мен: кооператив шимчээшкинин сайзырадыры дээрге-ле — демократияны калбартырының, бистің улус ажыл-агыйывысты кадыкшыдарының талазы-биле партияның стратегтиг шугумунуң дорт уламчылалы, чуртта боттандырып турар экономиктиг болгаш социал чаартылгаларның чарылбас кезээ болур.

Кооператив шимчээшкининге бир-тээ ол чаа үүл болганда, эвээш эвес бергелер болгаш нарын айтырыглар таваржыры чадап чок. Херектің шалыпкын болгаш быжыг сегирип алзывысса, ону ажып эртеривиске бүзүрээр мен. Ам кол үүл —хөй-ниитиниң бодалын чаартыры, ажылагыйжы болурунуң чаа хевиринче бүгү кадрларны углаары чугула. Угаап бодаашкынының болгаш хөделиишкиннерниң эрги үүлдерин шиитпирлии-биле буза шаваары, кооперацияны ийиги чергениң, чугула эвес үүлү дээр хамаарылганы өскертири чугула.

Ажыл-ишчи болурунуң өске-даа хевирлери ышкаш кооперация күрүне салдарындан дашкаар турбас ужурлуг. Ону чедип алырына идегелдиг экономиктиг чепсектер бар — ол дээрге— үндүруг онаалдазы, чээли политиказы, кооперативтер-биле керээлер системазы, күрчаыглар дамчыштыр оларның ажыл-чорудулгазынга салдар чедирери. Кооперативтерге база-ла бисте боттандырып турар хоойлужудулга бүрүнү-биле хамааржыр болбайн аан, ол үүл дээрге күш-ажыл камгалалы, озал-ондак болдурбазының аргалары, социал хандырылга, бойдусту камгалаары-дыр.

Хоойлуларны шыңгыы сагыырының айтырыы ам эң чугула апарган, ол чокта демократтыг чорудулга-даа, экономиктиг реформа-даа боттанмас. Аңгы-аңгы эрге-дужаалдың дыка хөй удуртукчуларында күш-ажылчы коллективтериниң эргелеринге тоомча чок хамаарылга эзт-ханында сиңниккен деп ажыы-биле чугаалап болур. «Чүнү күзейдир мен, ону кылыр мен» дээр принцип өзугаар олар хөделип чаңчыкканнар. Олар боттарының шиитпирлериниң шын эвес үржүктери дээш моральдыг-даа, материалдыг-даа харыысалгаан чайлап турарлар.

Чоокта чаа боттандырып эгелээн күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуга хамаарыштыр ону үрээриниң хөй санныг фактылары сөөлгү үеде илереп келген. Шак ындыг үүлдери болдурбазын ТК-ның Политбюрозу, министерстволар болгаш ведомстволар удуртукчуларына шыңгыы сагындырган.

Ниитилел амыдыралының өске-даа талаларына ышкаш, экономикага хоойлу-дүрүмнү сагыыры эде тургустунуушкуннуң чайгылыш чок негелдези болур. Күрүне ажылагый органнарының болгаш хөй-ниити организацияларының, бүгү чаданың удуртукчуларының хөделиишкиннери хоойлу ёзугаар боттаныр ужурлуг.

Кооперацияга хамаарыштыр алырга, ооң бүткен бүдүжүнден-не чагырып-дужаар чорук аңаа үүлдешпес, эштер. Командылаар чорук, албадал ёзугаар хуваалдалар, бодал чок хоруушкуннар ону чүгле дедирлендирер болгаш боой тудар, кедизинде барып, мөгел төттүргеш, бажына олурар.

Кооперация дугайында хоойлуга үндезилээш, кооперативтер-биле күрүнениң хамаарылгазы улус депутаттарының чер-чер Советтерин дамчыштыр боттаныр ужурлуг. Кооперативтерден болгаш оларның кежигүннериниң кирген үндүрүглер тус черлериниң бюджеттеринче кирер, ол девискээрниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгаларына курлавыр болур. Ынчангаш чер-чер Советтери кооперацияны деткиир чүткүлдүг болгаш ооң ажыл-чорудулгазынга экономиктиг быра-биле салдар чедирер.

Күрүне бүдүрүлгелери-биле кооперативтериниң аразында бот-боттарынга ажыктыг экономиктиг ханы харылзааларны дидими-биле сайзырадыры чугула. Ынчан кээр орта күрүне-кооператив азы кооператив-күрүне дээр каттышкан тургузулгалар тыптып чадавас.

Партиёрларның дең эргелиг болгаш чарыштыг болурунуң принцивин чайгылыш чок боттандырган таварылгада, ол харылзаалар дээштиг болуру билдингир.

Кооперацияның хевирлери кызыгаар чок болбайн аан. Кооперацияның өнчүзүн күрүне өнчүзү-биле дең эргелиг кылдыр көрбүшаан, күрүнениң, бүгү улустың өнчүзүнүң кол рольдуун бүрүнү-биле бадыткан турар бис.

Ол болза ооң бодунуң байдалыдан болгаш чурттуң экономиказында херек кырында кандыг черни эзлеп турарындан үнүп келир.

Хоойлуну хүлээп аптарга, хамык шаптыктарны ала-чайгаар ажып эртпишаан, кооперация боду-ла хөгжүп чоруй баар деп бодавайн турар бис. Маңаа партия, совет органнарының улуг кичээнгейи, оларның дузазы болгаш деткиишкини негеттинер, чүге дизе, кооперация хөгжүлдезиниң шимчээшкини мооң мурнунда шак мындыг улуг хемчээлдиг болгаш хөй талалыг кылдыр тургустунмайн келген ышкажык. Чогум-на мооң ужурунда, эштер, ук үүлче партийжи негелде-биле көөр апаар бис. Ол дээрге кооперацияга улуу-биле бүзүрээр, аңаа хөйү-биле дузалаар дээни ол-дур.

Кооперацияны бистер социалистиг тургузуушкуннуң күчүлүг арсеналдарынче эглиш дивес кылдыр киирер сорулгалыг бис. Он бистің ниитилеливиске бодунуң дүрүм ёзугаар турар ужурлуг төлептиг черин эзлээр апаар.

III.

Эштер! Чурттуң кооперативтиг секторунуң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының амгы үеде кол кезээ туруп турар көдээге кооперацияның хөгжүлдезинче чугула кичээнгейни угландырар ужурлуг бис

Кооперацияның арганалары болгаш аңаа хереглели ында аажок улуг. Ол чүгле колхозтарда эвес, күрүне ажылагыйларында база болдур эвеспе. Болур болурда бүгү-ле черлерде — бүдүрүлгеде, техниктиг ачы-дуза чедирилгезинде, хандырылгада, продукция сайгарылгазында болгаш болбаазырадылгазында, чоннуң ачы-дуза чедирилгезинде. Бо чорук көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң онзагай талаларының үржүүндан, ооң чер-девискээр аайы-биле туружундан болгаш көдээде амыдыралдың бүгү хевирлииниден илереп келир. Ам ында кооперацияны хөгжүдериниң негелделери чүгле улам өскен эвес, харын-даа экономиктиг чаа харылзаалардың — бот-орулга-чарылганың, бүдүрүлгени организастаарының керээлиг хевирлериниң улам бадыткаттынып турарын барымдаалаар болза, ону сайзырадырының арганалары улам калбарган.

Колхозтар бүдүрүлге-экономиктиг болгаш кадр талазыбиле кучу-шыдалдыгда, чуртту аъш-чем болгаш чиг эт-биле хандырарына олар улуг роль-ду ойнаар. Көдээ ажыл-агыйның ниитилел секторунда бүдүрүп турар продукцияның барык чартык кезиин олар берип турар. Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелинде көрдүнген эргелерни колхозтар ажыглап, ону хөгжүдеринге хайныгыышкынныг турасоруун киирип, ажыл-чорудулгазын улам калбартыр дээрзи чугаажок. Чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрери-биле чергелештир, ам ону калбаа-биле болбаазырадыр дээш ажылдап, чоннуң хереглел бараннарынын хөй чүүлүн бүдүрүп, садыглап, бүдүрүлгелерге болгаш хамаатыларга ачы-дузаны чедирер арганалыг апарган. Бо чорук колхозтар черни болгаш өске-даа курлавырларны чогумчалыг ажыглаарынга арганаларны бээр, ажыл төлевириниң деңнелин болгаш орулганы көвүдедир. А кол-ла үүл — чурттуң экономиказын быжыглаары, совет улустуң чаагай амыдыралының өзүлдезиниң үнер дезүн улам байыдары.

Кооперация болза чуртту аъш-чем-биле хандырарын үндезини-биле эжижидер дээн ышкаш, шак ындыг чугула база соңгаарладып болбас айтырыгны шиитпирлээрин дүргедедиринге таарымчалыг байдалдарны тургузар дээрзинге бүзүрээр бис. Аграр сектору болгаш оларның-биле харылзаалыг адырларны хөгжүдер, оларны эргелеп башкарарын сайзырадыр талазы-биле сөөлгү чылдарда алдынган улуг хемчеглер көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрери болгаш ону болбаазырадырын бурунгаарладырынга улуг идигни берген. Бо чорук чоннуң хандырылгазын эжижидеринге салдарлыг болган.

ТК-ның февраль Пленумунга чугаамга чамдык чижектерни киирген мен. Ам оларны немээр бодалдыг мен. Көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязы бүгү чуртта ийи чыл дургузунда 9 хүү өскен. Бо беш чылда тараа өстүрериниң өзүлдези, ооң мурнундаагызыбиле деңнээргe, чыл дургузунда ортумаа-биле 30 миллион, эттии—2,1 миллион, сүттүү — 8,2 миллион тонна болган. Аъш-чем үлетпүү бодунуң продукциязын сайгарарын улам күштелдирген. Ооң ачызында эрткен чылын бир кижиге онааштыр хлеб продуктуларының хереглели —131, эттии — 63, сүт продуктуларыныы—343, чигирнии—46 килограмм, чүүрга —270 борбак, чигир—46 килограмм болган. Аъш-чемниң өске-даа продуктулары-биле хандырылгада өске-даа эжижишкиннер база бар. Ынчангаш чоннуң аъш-чемниң кол хевирлери-биле хандырылга эжижип орар.

Эки талаларже чылыышкын эгелээн. Ол бисти өөртүп турар. Ынчалза-даа ол ам-даа четпес. Чүнүң-даа мурнунда мал ажылының продуктуларынга, кат-чимис болгаш ногааларга хамааржыр. Беш чылдың арткан үш чылында, чедип алган үүлдеривистің деңнелинге немей эзт бүдүрерин чылдың-на ортумаа биле 2,5 миллион тоннага, ногаа чыылдазын 20 хуудан ажыгны, а кат-чимисти —барык ийи катап хөйнү бүдүрер ужурлуг бис.

Тараа айтырыы ам-даа эчизинге чедир шиитпирлеттинмээн. Харын-даа тараа бараанны бүдүрер девискээрлерде хөй-хөй ажыл-агыйлар, районнар болгаш бүдүн-бүдүн областар тараанны күрүнегe садарындан безин хөйну чарыгдап турар. Чогум-на мындыг чоруктуң үржүүндан күрүне курлавырындан тараа чемнериби-не хандырарын дилээн бижиктер үзүк чок кээп турар. Тараанны чогумчалыг ажыглаарынга эргежок чугула материалдыг болгаш моралдыг хемчеглерни долу боттандыраары чугула болбайн аан. Ынчалза-даа ону бүдүрерин көвүдетпейн тура, чурт аъш-чем-биле боду хандыртынарының, дашкаартан сөөртүрүн эвээжедириниң сорулгазын шиитпирлеп шыдаваас. Аргажок бөдүүн мындыг шынныг үүлдү шиңгээдип ап көрээлиңер: тараанны өстүрер херек, ону дилеп эвес аан.

Беш чылдың төнчүзүнге чедир тараа чыылдазының өзүлдезин дора дээрге-ле, бүдүн чартык катап угаттырар херек. Чаа беш чылда чедиишкиннерниң эң бедиинге чедер дизе, шак ол дүргедээшкинни кошкадып болбас — чылда 260—280 миллион тоннаны бүдүрер. Боттарыңар-ла билип олур боор силер, биске тараа бүдүрериниң үүгле ниити хемчээли херек эвес, чүнүң-даа мурнунда тараанның үнелиг хевирлери — кадыг болгаш күштүг кызыл-тасты, чиңге-тараа, кырлыг-кара база аъш-чемниң болгаш мал чеминиң бедик белоктуг культураларын өстүрерин көвүдедир ужурлуг бис. Ук ажымдың кол нуруузу тараа бараанны бүдүрер зоналарда турар ажыл-агыйларга онаажыр болбайн аан. Чогум-на ынчангаш организас-экономиктиг болгаш технологтуг хемчеглериң бүгү системазы хынамчалыг ажылдап кылдынган, курлавырлар мөөнеттингген, кижилериң сонуургалы хандыртынган турар ужурлуг.

Бир эвес мал ажылының продуктуларының дугайында чугаалаар болза, эттии, сүттүү болгаш продукцияның өске-даа хевирлериниң немелде курлавырларын тус черниң хандырылгазынче киирериңе таарымчалыг байдалдар тургустунган. Сүт болгаш эзт бүдүрерин дыка хөй областар, крайлар, республикалар көвүдеткен, төпүткен фондуларже ону чорударын чедиишкинниг күүседип, боттарының девискээрлеринде чурттакчы чоннуң хандырарын база элээн эжижиде берген.

Ынчалза-даа азырадыкчы эрги хөөн ажок быжыг болуп турар. Төптен дуза алырын амдаа кордап, боттарының курлавырларын доктаамал өстүрериниң кичээнгейни кошкак салып турарлар бар. Чогум-на харын ынчангаш ам-даа чуттуң хөй-хөй черлеринде, ылаңгыя оларның бичежек хоорайларында мал ажылының продуктулары-биле хандырылганың четпезинге хомудаан чагаалар ТК-га болгаш чазакка кээп турар. Чижээ, мал ажылы Молдавияда шыңгыы хожудап турар. Эрткен чылын эзт бүдүрери ында мырыңай кызырылган. Ооң уламындан республиканың хандырылгазында он салдарлыг болган. Красноярск крайда, Ворошиловград, Иркутск, Одесса областарда, Ортаа Азия республикаларында болгаш Бурят АССР-де мал ажылының продуктуларынга хереглелдин өзүлдези ону бүдүрүп кылырындан өзе берген. Чүү-даа чүвени бодунуң ады-биле адап көрээлиңер: ол регионнарда удуртулганың болгаш организакчы ажыл-чорудулганың деңнели, бүгү ажылды оожум эде тургузуп турары, сөс биле ажыл-херектің карышкаа, көрүнчүкте дег, ол бүгүден кестүп турар-дыр.

Ам биске чүү кончуг чугулалг Чүнүң-даа мурнунда —чаа бүдүрүлге-экономиктиг харылзааларны шиңгээдип алыры. Кооперацияга ажык орукту бистер бөгүн ажыдып турар бис. Ол дээрге, билдингир, бистің чуртка аграр харылзааларның хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазы болуп турар. Кооперация дугайында хоойлунуң принципиалдыг негелделерингe даянып алгаш, тургузуп каан кылымал бүгү шаптараазыннарны алгаш октаары, колхозтарның болгаш совхозтарның күчүзүн ажыдары, ажылдың өзүлүг ээзи болур эргебиле тараачыннарны боттуг кылдыр хандырары бистің мурнувуста турул турар.

Кооперацияның, ажыл-агый чорудулгазының чаа методтарының чорудулгаларын ажыктыг ажыглаар төлээде көдээде бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидерин чүнүң-даа мурнунда хандырар херек. Мооң мурнунда, ол дугайы билдингир болгай, ону шиитпирлээрин каш-даа удаа шеннээн бис, ажыл-херекти комплекстиг эвес, шиитпирлээр ужурлуг б

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

(Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

га-чарылганы ажыглаан. Ында чеди механизатор 855 гектар черге тараа өстүрүп турар. Бир механизаторга 122 гектар шөл онаажып турар. 1987 чылда бо механизаторлар гектардан-на 51,2 центнер дүжүттү алган азы 1986 чылдан гектарга онааштыр 12,2 центнер хөй бооп турар. Бот-үнөни чигедирин чедип алган. Ол ажыл-агый чылда 1,4 миллион рубль арыг орулганы алган.

База бир чижек. Ворошиловград областың Беловодск районнуң Ленин аттыг колхозунда Анна Ивановна Пелехтің үш кижиден тургустунган өг-бүлези 64 инек ажаары-биле керээ чарып алган. Ол малдар таарыштыр кылган кажаада турар, инектериң уксаа талазы-биле составы өске фермаларда ышкаш база шак ындыг. 1987 чылда ол өг-бүле инек бүрүзүнден 3968 килограмм сүт саап алган турда, колхоз ортумаа-биле 2421 килограммны алган.

Ынчаарга Украинаның агроүлетпүрүнүң удуртукчулары республикада өзүлдениң курлавырлары төнген, дүвүнге чедир куруглаан деп бадыткап турары солун болдур ийин. Чок, ындыг эвес, ам-даа төнмээн! Кижилерге таарымчалыг байдалдардан тургузуп беринер, каяа чүнү немеп болурун олар боттары тып алырлар!

Деңнеп көрүкер, эштер: А. И. Пелехтің звенозунда кижи бүрүзүнге онааштыр 20,5 муң рубльдің ниити продукциязын, а ажыл-агыйга 13,9 муң рубльдің продукциязын бүдүрген-дир. Өг-бүле коллективиниң кежигүнүнүң айда ортумак ажыл төлевири 262 рубль, колхозтуң—184 рубль болган. Сүт саалдазы ол хире турда, ажыл төлевириниң деңнели бүрүнү-биле үндезилеттинген-дир деп чугаалаар апаар. А оон башка мындыг фактылар база тургулаар болгай: 2200—2500 килограмм сүт сагганы дээш айда 600 рубль төлеп турар. А. И. Пелехтің өг-бүле коллективинде күш-ажылдың бүдүргүкчүлүүнүң өзүлдези ажыл төлевириниң улгадырын мурнап турар-дыр. Ында бүгү көргүзүглер шуут тодаргай — эки көргүзүглер-дир!

Кара эвес хөрзүннүг областарга өг-бүле, аренда керээзи онза чугула болуп турар. Псков области Пыталов районнуң ажыл-агыйларында аренда керээзин шиңгээдип ап турарының дүржулгазын эткен чылын ТК-ның июнь Пленумунга сан-чурагайлар-биле көргүзүп турган мен. Бо черниң байдалдарынга — бо зонаның дыка хөй областары кезек-кезек шөлдерлиг, бичежек суурларлыг, ээн черлерлиг болгаш оруктары чок — өг-бүле болгаш бичежек бөлүк аренда керээзи бүдүргени болгаш күш-ажылдың бүдүргүкчүлүүн көскүзү-биле өстүрери хандырып шыдап турар. Ол районда 12 ажыл-агыйның бежи күш-ажылды организастаарының шак ол хевиринче шилчээн. Ол ажылды өске-даа ажыл-агыйларда чорудуп турар.

Азыраары-биле 20 молдурганы, үндур бижиттинген тракторну болгаш комбайнны ап алган, «Артемовский» совхозтуң механизатору, партия кежигүнү А. А. Волочинскийниң фамилиязын ТК-ның Пленумунга адап турду. Аңаа 40 гектар черни быжыглап каан. Күс чаъс-чайыктыг болзажок, ол 70 тонна эки сигенни белеткеп, 10 тонна тарааны өстүрүп алган, бүдүргени, тодаргайларга, бодунуң мал чеми-биле азыралда молдурга бүрүзүнден хонукта 800 грамм немелде деңзини, азы совхозтуундан ийи катап хөй көргүзүгү чедип ап турар. Оон аңгыда ол күрүнеге хуу инээнден үш хире тонна сүтү саткан. А. А. Волочинскийниң ажылынга совхоз бухгалтери кадайы, мергежилдиг тракторист апарган 15 харлыг школачы оглу, 12 харлыг уруу дузалажып турар. Аренда байдалынче шилчээниниң чылдагаанын чугаалап тура, А. А. Волочинский бүгү айтырыгларны хостуг, бот-тускайлаң шиитпирлээр, тургустунган байдалдарны барымдаалап ажылдаар, кым-даа ол-бо деп чагырып дужаап, албадап турбас оруктарны эң кол деп санап турар. Харыы чүгле бол-ла-дыр, эштер. Бодап көрүнерем—чугаа болза ажык-кончаа, ажылдап алыр акша дугайында эвес, а кижи бодун тараажы кылдыр аргаларын ам-на кээп көргүскениниң дугайында болган.

Ол-ла районда «Родина» колхозта ийи механизатор В. Н. Вредов биле Б. Т. Букш олар бирээзинде-ле 6 болгаш 5 кижилерден тургустунган аренда звеноларын тургускан. Агаар-бойдустуң байдалы база ындыг, чер база ол-ла хирезинде олар гектар черден тус-туста 24 болгаш 28 центнер тарааны алган, а колхозтуң өске шөлдеринде ажылды чаңчыл әзүгаар организастаарга чүгле 14 центнер болган.

Аренда звенолары чыл санында кижи бүрүзүнге онааштыр 23 муң рубльдің продукциязын бүдүрүп турар, ол дээрге ниити ажыл-агыйның өртумак көргүзүүнден 5 катап хөй. Ол-ла колхозта киномеханик В. И. Максимов кадайы-биле 5 инекти азыраары-биле алган, 10 инек тудар кажааны тудуп турар. Олар амгы үеде хонукта инек бүрүзүнден 12 килограмм сүтү саап ап келген, а колхозтуң фермазында инек бүрүзүнден 5 килограммны ап турар. Ниитизи-биле Псков области арендалыг 150 болгаш өг-бүле керээлиг 600 коллектив тургустунган.

Ындыг-даа болза бо ажыл чогумчалыг болгаш арыг тас чорбайн турар дээрзин чугаалаан мен. Керээлиг коллективтериң ажылынче чамдык специалистер боттуу-биле кирбейн турар, оларның чамдыктарындан дуза дилээн хөрээ чок, чүве билбес болгаш ак сеткилдиг эвес деп кооператив кежигүннери санап турар.

Аренда болгаш өг-бүле керээзин хөгжүдеринге оон өске шаптык болуп турар үүлдер база бар. Ол Максимовтарның бедик бүдүргүкчүлүг көргүзүглеринче болгаш аңаа дүүшкен шалыңынче чамдык кижилер адааргал-биле көрүп турар. Ындыг инициативаны базар дээш янзы-бүрү чылдагааннарны дилеп турар. Чижээ, районнуң санитар эмчизи ындыг ажыл-агый суур бокталдырар дээр. Чамдык ажылдакчыларның ажы-чаңы, сеткил-хөөнү кайы хире өскерилген-дир, эштер — ам кээп көдээниң күш-ажылын кылырга ол суур бокталдырар суг деп аан! Ындыг янзылыг баар болза, колхозтар болгаш совхозтар боттарының ажыл-ижи-биле чүртту бокталдырып турар деп чугаага чедип болур. (Каткы). Бо дээрге, бодап көрүңер, аңаа угаанга үүлдешпес чулчуруушкуннардыр. Азы, өртүүлер ындыг ферма өртке удур чурумга «шуут киир бижиттинмез» деп санап турар. (Каткы). Кайгамчык-тыр, эштер. Бо бүгү бистің дыка хөй ажыл-агыйжылаарывыстың бодал-сарыылының дугайында түңнелди берип турар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бо улуг, шынап-ла эң чугула хөрекке деткимче хөрек.

Мээң чугаалааным-даа, өске-даа чижектер ниитиниң өнчүхөреңгизин кымныы-даа эвес болдурган, күш-ажылчы чорудулганың демократтыг эгелерин дүй шаап турган хөй чылда чыылган күзүрмүү аштаары дээш калбак шимчээшкинни көргүзүп турар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлери кандыг ханы салдарлыг болганын, кооператив шимчээшкинин хөгжүдеринге кандыг улуг курлавырлар барын бөгүнгү көдээже кижилериң ээп кээп турар фактылары бадыткаар. Олар мурнунда кагдынган бажыңнарны ээлеп, кагдынган черлерни болбаазырадып турар.

Бо үүлдерден кандыг түңнел ундурерил, эштер? Күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң депшилгелиг чаа аргаларынче болгаш методтарынче перспективаның туружу-биле көөр, керээ практиказының тургускан айтырыларын дидими-биле шиитпирлээр керек.

Ийет, бистің колхозтарывыс болгаш совхозтарывыс социалистиг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң үндезини болуп артар. Бис кончуг чигзинчиг кыйгырыларга алыспас бис, а кол-ла чүве — үндезин чок кыйгырыларга алыспазы, колхозтарның, совхозтарның салым-чолун боттуг көөрү. Оларның салым-чолун көөрде, оларның деңзигүүрүн бүгү талалыг ажыдары. Биске харыы ол-дур! ТК-ның болгаш чазактың харыызы ол. Ындыг-даа болза ажыл-агыйны чорударының ол хевирлеринде мөөңнеттинген күштү ажыдар үжүрлүг бис. Ону кооперацияның аргаларын ажыглап тургаш боттандырар керек. Колхоз баштаар черибиле база совхоз дирекциязыбиле чардынган керээ әзүгаар ажылдаар, бодунуң эргезинде черлиг, кол болгаш саарылга фондуларлыг, эң мурнакчы технологтуг системалыг, ажыл-агыйны чорударының эртемге үндезилээн аргаларлыг бот-орулга-чарылгалыг керээлиг коллективтериң әзүлүг кооператив - каттыжыышкынна ры кылдыр колхозтарның болгаш совхозтарның чоокку келир үеде шилчий бээринге чеде бээр бис.

Колхозтарның болгаш совхозтарның структуразы ажыл-агыйны чорударының амгы негелделеринге дүүшпес, турум кооперацияның негелделеринге таарышпас болгаш — эң кол чүве чүл дээрге — черни болгаш өскедаа фондуларны кайы хамаанчок ажыглаар оруктарны, ол ышкаш күш-ажыл төлевиринде деңнештирилгелери чайлатпайн турар дээрзин миннир үжүрлүг бис. Ол четпестер аренда керээзиниң болгаш бүдүрүлгени организастаарының бичии бөлүктер керээзиниң хевирлериниң байдалдарынга ажып эртинип турар.

Бүдүрүлгени организастаарының чаа хевирин тургузары колхозтарның болгаш совхозтарның структуразын өскертириниң эргежок чугулазын неген келген. Херек кырында олар күш-ажылчы бот-тускайлаң эге коллективтериң кооперативтери бооп бар чыдар дээр ийик мен. Ындыг арганы Кооперация дугайында хоойлу ажыдып турар.

Күш-ажылчы эге коллектив бүрүзү бүрүнү-биле бот-тускайлаң болур болгаш бот-орулга-чарылганың эрге-ажыктарының принциптерин удуртулга болдурар. Харын-даа ол Агробанк салбырына боду санныг бооп болур. Ындыг хевирлиг колхозтар болгаш совхозтар тургустунган, олар ажылдап эгелээн.

Новосибирск области Черепанов районнуң «Крутишинский» совхозунуң чижээн ап болур. 12 муң гектар ажыглал черлиг, ооң иштинде 10 муң гектар тарылга шөлдүг бо ажыл-агыйда 33 эге кооператив тургустунган, оларның 21-и бүдүрүлге-биле холбашкан, а 12-зи хандырылгада хаара тут-тунган. Кооператив бүрүзүнде кижи саны эвээш—3-5 чедир. Дөрт ындыг кооператив звенозу тараа өстүрүп турар, дөрту мал чеми белеткеп, алдызы сүт бүдүрүп турар. Үнелиг кештиг аң өстүрер кооператив база бар. Ындыг системаже шилчээн соонда ажылдап турарларның саны дөрттүң бири чедир кызырылган. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинден 74 кижи хосталган, оларның 39-у тудугже шилчээн, 35-и Бердскиниң радио заводу-биле керээ өзүгаар ажылдап турар үлетпүр кооперативинде барган. Эрги структура турда совхозка 47 кижи ажылдап турган, ам чүгле чеди кижи артып калган. Ындыг коллективтер керээде көрдүнген бүгү шиитпирлерни хүлээп алырына боттускайлаң болуп, доктааткан өртектер әзүгаар продукцияны садып, оон алган акша-хөреңгизин боттарының бүдүрүлге болгаш социал хереглелдерин хандырарынга ажыглап турар.

Коллективиг болгаш өг-бүле керээзиниң хөй янзы хевирлерин амыдырал тургузуп турар. Оларның кайызы-даа адырның азы девискээрниң кандыг-бир онзагай үүлдерин, тодаргай бир ажыл-агыйның чедип алган хөгжүлдезиниң деңнелин, харын-даа чер-черниң онзагай байдалдарын болгаш чаңчылдарын илередип турар.

Керээ бодунуң бүдүжү-биле демократтыг үүл-дүр, аңаа кара туразында аажылаашкын болгаш чаңгыс аайланчак чорук таарышпас. Ээу барымдаалап дөмей ындыг хевирлерни чарышканзыг чер бүрүзүнге тургузуп болбас. Шынап-ла, бир эвес колхозка азы совхозка күш-ажылды организастаарының боттарын телептини-биле көргүскен, бедик дээштиг тодаргай хевири, бригаданың, звеноларның бот-орулга-чарылгалыг коллективтери тургустуна берген болза, оларны үрээри, өске бир үүлдү албадаанының хөрээ бар бе? Күш-ажыл төлевириниң тодаргай хевирлеринге, бүдүрген продукцияны хуваарына болгаш саарарынга хамаарыштыр база-ла ону, чугаалап болур. Мында кызыгаар чаңгыс—Кооперация дугайында хоойлу болгаш колхоз Уставы.

Ажыл-агыйлар аразының кооперациязының хөй янзы хевирлерин эде тургустунуушкун тывылдырган, биске чаңчыл болбайн турган эвээш эвес хевирлер тывылган. Эткен үеде чүгле көдээ ажыл-агыйга колдуунда бүдүрүлгелер аразының харылзаазында калбарып нептереп турган кооперация колдап хөгжүп турган. Ам бүгү бөлүктү — продукцияны бүдүрерин, болбаазырадып кылырын, саарарын, техниктиг хандырылганы, эртем талазы-биле хандырылганы хаара тудуп турар, биргээр чугаалаарга, күжениишкиннериң каттыжыышкынын чүгле калбартыр эвес, ол ышкаш өске черлер-биле харылзажыр кооперация бирги черже үнүп турар апарган.

Ол принциптери мурнунда чедир үнелевейн, а харын-даа тоовайн турган. «Колхоз тудуг» ындыг үүлге таварышкан болгай. Колхозтарның болгаш совхозтарның акша-хөреңгизи-биле тургускан ажыл-агый аразының хөй санныг бүдүрүлгелери боттарының тургузукчуларындан адырлып, аңгыланы бергеннер. Оон-биле кооперация идеязын хажыдып, харын-даа адын баксырадып турган. Агроүлетпүр кезектеринге колхозтарның болгаш совхозтарның киржилгези эртемниң чедишкиннерин эки, тодаргай сорулгалыг ажыглаар, чидириглерни болгаш шүүделдерни эң-не эвээжедир, кижилериң сонуургалын бедидер, социал айтырыларны чедишкиннег шиитпирлээр арганы берип турар.

Ону Краснодар крайда «Кубань», Москва области «Раменское» хевириниң агрокомбинаттарының, Латвия ССР-де «Адажи» хевириниң агрофирмаларының, Тула области «Новомосковское» хевириниң агроүлетпүр каттыжыышкынының дүржулгазы бадыткап турар.

Чижээлээрге, «Новомосковское» каттыжыышкынга кооперация үндезининге колхозтар, совхозтар, болбаазырадып кылыр, тудуг, транспорт болгаш өске-даа бүдүрүлгелер болгаш организациялар кирген. Кол ажыл-агый Ленин аттыг колхоз болган, а каттыжыышкын чөвүлелиниң даргазы — оон даргазы В. А. Стародубцев болган. Үчүге чаңгыс чыл иштинде каттыжыышкынның бүгү ажыл-агыйларына сүт бүдүрүлгези 11 хуу, эвээ—9 хуу, чылда инек бүрүзүнден ортумак сүт саалдазы 224 килограмм көвүдеп, 3742 килограмм четкен, он бирги беш чылда алганы чылда ортумак дүжүткүрүнден бир тонна ажыг болуп, гектар санындан-на 38,2 центнер тарааны бастырып алган. Херектің үжүру чүгле ында эвес. Ында бүдүрүлгениң шүүдели кудулап, чидириглер эвээжээн, продукцияның шынары бедээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен, кижилериң сонуургалдыг чоруу болгаш идепкейи бедээн. Каттыжыышкынның эргелеп башкарылга аппарады 518 кижиге азы 40 хуу кызыырылган. Ведомстволар аразының шаптыктаашкыннары болгаш дүүшпес чорук читкен. Мурнунда колхозтар болгаш совхозтар кырынга турган РАУК аппарады ам каттыжыышкынның бодунуң ажылчын органы болу берген. Кылыры херек чүве бо. Бисте районнуң-даа, областың-даа, хөй республикаларның-даа органнары РАУК аппарадындан халбактанырын уламчылавышаан, кажан чүнү кылырын: кажан чаштырарын, кажан аңдарарын болгаш оон-даа улаштыр базарын, командылаарын, мурнуку хевээр айтыышкын бээрин уламчылаар дээш халбактанмышаан хевээр. Эде тургустунуп ыыдаавайн турар. Эде тургустунуушкуннуң бергедеп турар чери ында ышкажыл.

Эки дуржулганың чурттуң өске черлеринде база тыптып кээп турары кончуг эки-дир. Чита областың Крым районун ап көрүңер. Мында алды колхозтуң, бир совхозтуң, ыяш ажыл-агыйының, сүт заводунуң, тудуг, транспорт болгаш өске-даа организациялардың, хереглекчилер кооперациязын болгаш агробанкыны каттыштырганының базазынга чаңгыс аай каттыжыышкын тургустунган. Ында бот-орулга-чарылга болгаш керээ аргазы-биле ажылдап турар, боттары агробанк салбырында саң-хөөлүг 300 ажыг күш-ажылчы коллективтер кирип турар. Ол дээрге күрүне болгаш кооперастаан өнчүге үндезилеттинген кооперативтериң кооперативи-дир.

Көдээде ол болгаш аңаа дөмей каттыжыышкынның ажылында чугула болуушкунну көрүп тур бис. Каттыжыышкынны ажыл-агыйларның кайы бирээзиниң эң-не алдар-аттыг удуртукчузу баштаан чөвүлел башкарар, удуртур ажылдакчылар хөй эвес, олар чөвүлелге бүрүн чагыртыр. Ол даргазырак болгаш дүжүметсиг чорукту базарынга, ажыл-агыйларның болгаш оларның бот-орулга-чарылгалыг керээлиг кезектериниң чогаадыкчы ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынга кончуг чугула. Көдээ ажыл-агыйга ол кажангызындан-даа артык чугула. Ол дээрге, бойдус-биле холбашкан дириг үүл-дүр, чер-биле, чер-черниң онзагай байдалдары-биле база холбашкан болгай. Чурттуң экономиказының бо чугула адырын эргелеп башкарарының дүжүметсиг ындыг системазы-биле моон соңгаар эптежип боор бис бе, ынчаш?

Ынчалза-даа меңээ тулачыларны деткиири-биле эки сос чугаалаары күзенчиг-дир. Олар «Новомосковское» каттыжыышкынның дуржулгазын ажыглааш, ону обласка нептередирин шиитпирлээннер. Мында амгы үеде эт, сүт, ногаа, чимис, чигир бүдүрер, ажылдап кылыр болгаш сайгарар талазы-биле база ол ышкаш материал-техниктиг дуза чедирер, чуртталга болгаш орук тудуу кылыр адырлар кооператив эвилелдерин (каттыжыышкынларын) хаара тудар область чергелиг кооператив каттыжыышкыны тургустунуп турар.

Ындыг болганда, эде тургустунган агроүлетпүр комплекизи өг-бүле, бичии бөлүк, звено, бригада, хөлезиленикчи, керээ коллективиндеи эгелээш —эге кооперативтериң кооперативи болур колхоз болгаш совхоз дамчыштыр — район каттыжыышкынын, агрофирма азы агрокомбинат дамчыштыр — областың агроүлетпүр каттыжыышкынынга чедир чаңгыс аай хөй чадалыг кооператив болуп турар.

Ол ажылды калбаа-биле, ылаптыг кылып тура, «Дүргеннее!» деп лозуң салбас ужурлуг бис деп бодай-дыр мен.

Ынчалза-даа чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң болгаш экономика механизминин эде тургустунуушкунун анаа бир чүве кылдыр көөрүнден чайладырын күзедим. Ол херек дээрге кончуг чугула, харыысалгалыг, агроүлетпүр бүдүрүлгезиниң тургузуунга болгаш көдээниң миллионмиллион ажыл-ишчилериниң эрге-ажыктарынга хамаарылгалыг. Ынчангаш маңаа бедик харыысалга, ыяк билир чорук болгаш оваарымчалыг-ла болур херек. Маңаа шаптыланган аргаларны, далаш чорукту, эргидегизи ышкаш болдурбас. Ынчалзажок чаа херектиң нарынынга сылдаглаваш, чөрчүүрүн оралдажыр кижилер-биле эптежир дээнивис ол эвес-ле болгай. Мында кол көргүзүг — кооперативке каттыжар кижилериң күзели-биле болгаш эки туразы-биле болуру.

Кээп турар медээлер көдээниң чонунуң керээлиг коллективтер тургузарынга ажок улуг болгаш калбак сонуургалын херечилел турар. Амгы үениң эң күштүг ылгалы ол болуп турар. Мен болзумза мынча дээр ийик мен: чуртта ажыл-херекти чорударының чаа аргаларынче шилчиириниң бүгү байдалдары тургустунган-дыр. Бис херек кырында ажыл-үүлевиске ону, социалистиг кооперацияның ленинчи принциптерин удуртулга кылгаш, барымдаалаар ужурлуг бис.

Эштер! Көдээге кооперацияны улам ыңай хөгжүдериниң байдалынга чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйының ужурдузазы черле бичелевес. Аъшчем курлавырларын көвүдедиринге оларның амгы киирген үлүүн үнелеп турар бис. Ынчалзажок ол оон-даа хөй болур турган. Ындыг түңнелди бис Политбюрога кылган бис. Бис ону шын деп бодап турар бис, Оон-биле чөпшээрежир силер бе, эштер? Улус ам ындыг арганы деткип турар. Ол болза политиктиг шын түңнел деп бодап турар бис, ынчангаш бистиң практиктиг ажылыска социалистиг кооперацияның ленинчи принциптерин шыңгыызы-биле удуртулга болдуруп, ону барымдаалап көөр херек. Аңаа болган частырыглар көдээниң чурттакчыларының хуу ажыл-агыйын кызырарынга чедирген. Ам колхозтарда болгаш совхозтарда безин өг-бүлелериниң үштүң бир кезии боттарының коданнарында мал чок, өг-бүлелериң чартыындан хөй кезии инек тутпайн, хаван азыравайн турар. Ол бүгүнүң хереглелин хандырары күрүне болгаш колхоз курлавырларынга дүжүп турар.

Хууда ажыл-агыйны чорударын чиигедир байдалдарны ыяап-ла тургузар херек, эштер. Кижилериң огород шөлүн белеткеп, мал болгаш куш седып алырына дузалажыр, сиген кезер черлерни, одарларны тускайлап бээр болгаш бүдүрген продукциязын садып сайгарарынга дузалаары чугула. Айтырыгны ындыг янзылыг көөрү ам чугула апарган. Кооперативтер тургузар, чоннуң хууда ажыл-агыйын ниитилел бүдүрүлгези-биле кады таарыштырып хөгжүдер талазы-биле эки дуржулга Прибалтикада, Белоруссияда болгаш чурттуң өске-даа девискээрлеринде, РСФСР-ниң чамдык областында чыгдынган. Көдээниң чурттакчылары ону деткип турар.

Хөй-хөй черлериң чурттакчылары шагдан бээр катчимисти, согуناны, огурецтерни, ногааларны болгаш өске-даа үңүштерни өстүрүп өөренген. Чижээлээрге, Тернополь областың колхозтары болгаш совхозтары чонга өстүрген ногаа өзүмнерин, плёнканы, чемишчидилгелерни берип, транспорт-биле хандырып, продукция ажылдап кылыр цехтерни тургускан. Он областың Кременцк болгаш Залещицк районнарының чурттакчылары хууда ажыл-агыйынга өстүрген честек-кадындан 2100 тоннаны колхозтарга, совхозтарга болгаш хереглекчилер кооперациязынга саткан, ол дээрге бүгү Украинаның колхозтарының болгаш совхозтарының өстүрген честек-кадындан хөй болган. Оон аңгыда, олар томаттарны болгаш өске-даа продуктуларны белеткел черлеринге дужааган. Ындыг чорук кайызынга-даа олча-ажыктыг болган — колхозтар болгаш совхозтар 8 млн. рубльден хөй арыг орулганы алган, а өг-бүле бүрүзү 2-4 муң рубль немелде орулганы бир сезонда ажылдап алган.

Коллективтиг сад болгаш огород ажыл-агыйын хөгжүдүп эгелээнивистен бээр элээн үе эрткен. Ол айтырыглар талазы-биле шиитпирлерни ажылчы чон улуг үүлдүгзүнүүшкүннүг хүлээп алган. Моон мурнунда ажыглал чок чыткан черлер ийи-үш чыл дургузунда-ла культурлуг садтыг болгаш огородтуг, көрүштүг бажыңчыгаштарлыг черлер апарган, ол черлерге өг-бүлелер ажыктыг кылдыр ажылдап, эки дыштанып ап турар. Эткен чылдың сентябрьда сад участоктарына хамаарыштыр янзы-бүрү хоруушкунну күш чок болдурган соонда, оларның саны 400 муңга немешкен, сөөлгү ийи чылдың бир чылында-ла бир миллион сад ажыл-агыйы тургустунуп турар-дыр! Эгелээн ажылды чайгылыш чок уламчылаар херек. Ол үүгле экономиктиг эвес, харын-даа социал болгаш кижизидикчи ужур-дузалыг.

Эштер! Калбак кооперация чүгле көдээ ажыл-агыйның ажыктыг чоруун көскүзү-биле бедидеринге дузалап турар эвес, агроүлетпүр комплекизиниң бүгү бүдүрүлгелеринге эки салдарны чедирип турар. Продукцияны болбаазырадып кылырын, шыгжап кадагалаарын база сайгарарын экижидер дээш улуг күженишкиннерни кылып турар бис. Ынчалзажок үндезин өскерилге чедир алдынмаан. Ол үүлдер аъш-чем бүдүрүлгезинде кошкак звено бооп артпышаан. Ында эде тургустунуушкун бергедээшкинниг бооп, моондактарга таваржып турар. Продуктуларның, ылаңгыя картофельдиң, ногааның, эттин, сүттүң чидирии улуг. Ону эвээжедири хөй немелде үүлдү берип болур. Бистиң амгы үеде кол курлавырларывыстың бирээзи ында.

Үүнүң-даа мурнунда продукция ажылдап кылыр үлетпүрүнүң бүгү адырларын техниктиг чаарты дериири, модернизастаары негеттинип турар. Чоокта чаа бадылаттынган программа әзүгаар келир сес чылда — 1995 чылдың төнчүзүнге чедир ол сорулгага 77 млрд. рубльди ажыглаары көрдүнген. Хамааты машина тудуушкуннуң база ол ышкаш камгалал үлетпүр адырларының бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг улуг күчүзүн ол ажылче хаара туткан. Ол программаны күүседир дээш ССРЭ-ниң Агроүлетпүрү, министерстволар, чер-чер Советтери күженишкиннинг ажылдаар ужурлуг деп санап турар бис.

Өске угланыышкын — кооперативтиг методтарны калбаа-биле ажыглаары, продукция болбаазырадыр улуг эвес хемчээлдиг бүдүрүлгелерни тургузары, колхозтарның болгаш совхозтарның, бүдүрүлгелериниң болгаш хереглекчилер кооперациязының организацияларының продукцияны хереглекчилерге боттары чедирип бээрин организастаары. Ногааларны, кат-чимисти болгаш өске-даа продуктуларны болбаазырадып кылырын организастаан республикаларның, крайларның болгаш областарның чүс-чүс ажыл-агыйларының дуржулгазы аъш-чем кулавырын көвүдедиринге чедирер идегелдиг орук ол дээрзин бадыткаан. Бот-орулга-чарылганың болгаш кооперация хевирлериниң байдалдарында ол деп-шилгелиг угланыышкын калбак хөгжүлдени алыр ужурлуг. Чугула херектиг механизмнерни болгаш дериг-хөрекселдерни кылырын дүргедеткеш, бистиң машина тудукчуларывыс аңаа дузалаар ужурлуг.

Эштер! Көдээге кооперацияны хөгжүдер талазы-биле база бүгү агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-чорудулгазын экижидер талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылды калбартпышаан, ол хемчеглериниң боттаныышкыны аңаа тургустунган күчүнүң ажыктыг чоруун бедидерин хандырар ужурлуг деп санап турар бис.

Хөй чылдарның дургузунда көдээ ажыл-агыйда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедивейн, чарыгдалдар эвээжевейн, фондулар эгидиишкини кудулап турар. Чамдык ажыл-агыйларның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, специалистери, харындаа эртемденнер ону дүрүм өзүгаар болур чорук кылдыр санап турар: көдээ ажыл-агыйга салдынган сан-түү кедизинде барып шынарже шилчиир болгаш бүдүрүлгени дүрген көдүрүптер арганы бээр.

Сагыш оожургадыр ындыг бодаашкында үндезин чок. Ол бистиң ниитилеливиске аажок улуг аар өртектиг болур. Тургустунган фондулар амдан эгелээш саламгыр беримчейн бээр ужурлуг.

Ону онзалап демдеглеп турган, колхозтарның болгаш совхозтарның техникага, машиналарга болгаш механизмнерге хереглели хандыртынган деп санаайн турар бис, эштер. Чок, аңаа чедир амдаа ырак. Бис ону кончуг эки билир бис. Ол талазы-биле чогуур хемчеглери ап чоруткан, оларны боттандырып чорудуп турар. Ынчалза-даа оон-биле кады ажыл-агый бот-орулга-чарылгаже азы улуг эвес коллектив керээже шилчип киргенде-ле ийи техникага хереглели эвээшле дээрге бүдүн чертык катап, харын-даа ийи катаа кызырлы бээри илереп турар. «Кубань» агроүлетпүрден эштер ону бадыткап болурлар. Ийи чыл иштинде оларда көдээ ажыл-агый техниказын садып алыры барык-ла үштүң биринге эвээжээн. Чүге? Чүге дээрге чаа механизм боданырын негеп, бүгү курлавырларны хумагалыг ажыглаарын албадап турар. Ынчангаш херектің ужуру чүгле техниканың хөй болурунда эвес ышкажыл. Бөгүн көдээде тургускан күчүнү ажыглаарының айтырыы бирги черде болу берген.

Ол айтырыгны шиитпирлээриниң оруктары кандыгыл деп санап турар бис? ТК-ның ээлчеглиг Пленумнарының бирээзинге амгы аграр политиканың бүгү комплекизин чугаалажыр деп Политбюронуң шиитпирлээни билдингир болгай. Ол талазыбиле чогуур ажылды кылып турар бис. Оон кол угланыышкыннары экономиктиг чаартылгаларның амгы идеологиязында дээрзин анализ көргүзүп турар.

Бирээде. Агроүлетпүр комплекизиниң бүгү звеноларын бот-орулга-чарылгаже, чарыгдалдарны орулгазы-биле дуглаарынче, бот-акшаланыышкынче болгаш удуртулганың экономиктиг методтарынче дедир шилчидерин эглиш чок, дүрген болгаш идегелдир боттандырар ужурлуг бис. Ол үүл дээрге, курлавырларны эки саная болгаш оларны угаангыры-биле ажыглаарынга өөренир дээни ол-дур. Орулгаларның бүгү хевирлерин чүгле боттары ажылдап алган турар ужурлуг. Мындыг угланыышкынга кол бырлаар—керээ болгаш кооперация болур. Шөлден эгелээш, садыг делгииринге чедир —бүгү-ле ажылдарны ханызы-биле кооперастаарын болгаш интеграстаарын боттандырып чорудар херек.

Ийиде. Агроүлетпүр комплекизинде күрүне инвестициларының мурнадыр ужурлуг угланыышкыннарын эде тургузары эргежок чугула бооп турар. Чогуур үе-чаданың үезинде чарыгдалдарның кол үүлү ам бүдүрүп үндүрүүшкүн боду эвес, а бүдүрүлгечи болгаш социал инфраструктура болган турар ужурлуг. Дыка хөй чурттарда «чидириглерни чок кылырынга инвестициияже» угланыышкынны элээн каш он чылдар иштинде боттандырып чорудуп турар. Ол чурттарда түңнел продуктунуң курлавырларын улгаттырары-биле чарыгдалдар экономика талазы-биле ажыктыг деп санап турар. Ынчангаш оруктар болгаш транспорт, шыгжамырлар болгаш хааржак-саалар, продуктуну болбаазырадыры болгаш садары, хереглелди сайзырадыры чарыгдалдарны мурнаан турар ужурлуг. Чуртталга бажыңнарың, социал-культура адырының объектилерин тудары, өөредилге болгаш мергежил бедидери карылга чок акша салыр черлер бооп турар.

Көдээге амыдыралдың хевирин чаартыры суурларның чурттакчыларының негелде хереглелдерин хандырар ачы-дуза чедириишкинин калбартыры-биле база холбаалыг. Тудуг материалдарын тывар, бажың тудар азы септээр, херим чамаар, мал чемин азы оттулар үүл белеткээр болгаш сөөртүр, огород тарыыр болгаш болбаазырадыр дээш, көдээниң чурттакчызы кижи кайы хире күш ундурерин билир болгай силер. Амгы үеде көдээде амыдырал техниказы хөй апарган, ынчалза-даа ону хайгаарап, хандырар кижи чок бооп турар. Ол ышкаш идик септээр, хеп дааваар чер база чок. Ылаңгыя кырганнарга, инвалидтерге дыка берге. Ол дээрге, аап-саап, бичии үүлдер эвес-тир, эштер. Чугаа болза, күрүне ужур-дузалыг айтырыг дугайында бооп турар-дыр. Амгы үеде көдээде бир үүс миллион хире кижи чурттап турар. Кижилерде акша-хөреңги-даа бар, ажыл төлевири база улуг. Ынчангаш кижилер ачы-дуза чедиргени дээш төлеп шыдаар болгаш төлээринге белен, ынчалза-даа каяа база кымга төлээри билдинмес-тир.

Ачы-дуза чедирилгезин калбартырының организастыг хевирлери эң-не янзы-бүрү бооп болур. Ындыг албан черлерин, хамыктың мурнунда колхозтар, совхозтар боттары, көдээде өске-даа бүдүрүлгелер болгаш организациялар тургузар ужурлуг. Чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазының талазы-биле янзы-бүрү кооперативтериң боттарының ажылхерекчи сөстерин чугаалаар ужурлуг черлери ол-дур. Бо талазы-биле оларның ажылдаар-ла черлери хөй бооп турар.

Социал айтырыгларның, ылаңгыя колхозчуларның пенсия хандырылгазының өскедаа хөй-хөй айтырыгларын шиитпирлээриниң эргежок чугула үези келген-дир. Моон мурнунда чылдарда колхозчуларның пенсияларының деңнелин ажылчыннарныы болгаш албан-хаакчыларныы-биле чоохшуладыр талазыбиле чамдык базымнарны кылганын билир болгай силер. Ынчалза-даа боттуг ылгалдар ам-даа артып каап турар. Амгы үеде ол айтырыгны шын шиитпирлээрин барымдаалаан пенсиялар дугайында чаа хоойлуну ажылдап кылып турар.

Россияның кара эвес хөрзүннүг черлерин чаартырының айтырыгларынче силерниң кичээнгейиңнери онзалап угландырарын күзеп тур мен— ол дээрге, чурттуң амыдыралынга канчаар-даа ажок улуг политиктиг, экономиктиг болгаш культурлуг ужур-дузалыг делгем девискээр бооп турар. Кара эвес хөрзүннүг черлериң суурларының амыдыралын катап тургузары-биле сөөлгү чылдарда эвээш эвес күштү үндүргенин билир болгай силер. Оон түңнелинде чамдык ажылдар кылдынган. Агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазы быжыккан. Чуртталга бажыңнарын, медицина болгаш уруглар албан черлерин, культура-амыдырал тудугларын хөйну кыдаа кооперация көдээ чурттакчыларның социал чогаадылгазы-биле тывылган, ынчалзажок олардан ол хоорулган. Кооперация ажылдакчылары суурга боттарын эң-не кол кижилер ышкаш кылдыр бодаар, өске кижилер оларны долгандыр ээртинип турзуннар, көзээде оларга мөгейип турзуннар деп бодаар. Ужур чок херек-тир! Бүгү чүве сыр дедир болур ужурлуг. Көдээниң хереглекчилер кооперациязының эллери көдээниң ажыл-ишчилери боттары-дыр. Ээ кижи ол-дур! А бөгүн

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН— ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

[Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда].

телиишкиннерни болдуруп турар.

Хереглекчилер кооперациязының ажыл-чорудулгазын үндезини-биле эде тургузары шагда-ла негеттинип келген. Бөгүн чугааны бис, ужур-чөвү-биле алыр болза, ону өзулуг-ла кооперация үндезининге катап тургузарының дугайында чорудар ужурлуг бис. Кооперация дугайында хоойлу маңаа бызыг эрге-хоойлу үндезинин тургузуп турар. Ынчангаш хереглекчилер кооперациязын бүгү талалыг хөгжүдеринге чаа делгем аргаларны ажыглаар херек.

Эштер! Бистің көдээ ажылагый эртемивистің сорулгаларының дугайында каш сөс. Эргелеп башкарылганың администрация системазы эртемни эки-ле хүлээп көрбес, чедир үнелевес, а чамдыкта шуут-ла хөрекке албас турган. Ам байдал үндезини-биле өскерилип турар, ынчангаш бистің кандыг-даа шиитпиривис эртем өзүзу-биле үндезилел чокка болдунмас. Бүдүрүлге боду интенсификацияның ханылааны-биле чергелештир эртемге негелдези ,улам улгадыр, а кооперация улам янзы-бүрү хевирлиг боон бар чыдар. Өзүп турар негелде-хереглеливис-биле кады бистің аргаларывыс база улгаткан. Агроулетпүр комплекизи бөгүн эртем албан черлери калбарган улуг четкилиг.

Ынчалзажок аграр эртем, ылангыя экономика талазы-биле, практиканың негелделериндөн дыка хожудап калган. Бо теоретиктиг шинчилелдергедаа, ол ышкаш дузалал ажылдап кылыышкыннарга-даа база хамааржыр. Эртемнің мурнунда амгы үеде чарылбас тудуш ийи үүл сорулга туруп турар: шинчилелдерниң теоретиктиг деңнелин үсчок бедидер болгаш бүдүрүлге-биле эң-не чоок капсырлажыр. Кооперацияның амгы теориязы күш-ажыл төлевиринде деңнештирилге база бүдүрүлгенин чепсек-хереклерге ээ чок чорук ышкаш мындыг багай үүлдерни ажып эртериниң дээштиг аргалары биске кончуг эргежок чугула боон турар. Ниитилелдің болгаш хүүнүн бүдүрүлгезинің аразында, бичии болгаш улуг бүдүрүлгенің аразында дүүштүрүлге ышкаш айтырыглар, интенсификацияның болгаш экологияның, технологияның болгаш экономиканың айтырыглары бичии-даа соңгаарладыышкын чок үндезилелдерни манап турар. Кооперацияга хамаарыштыр эргеажыктарның механизмин, экономиктиг болгаш социал сорулгаларның аразында чөрүлдээлерни чок кылырының айтырыгларын, эртемни кижиге чоокшуладырының база экономикага чагыртырының айтырыгларын болгаш еске-даа айтырыгларны идепкейлиг ажылдап кылыр херек.

Партия Төп Комитеди болгаш чазак эрткен чылдың июльда аграр эртемни хөгжүдер дугайында доктаалды хүлээп алган. Ынчалзажок ол документида кииртинген хемчеглер ам-даа оожум боттанып турар. Эртем хандырылгазының төптерин организастаары, колдап турар угланыышкыннарга күштерни болгаш хөрөгилерни мөөнүзэри, талантылыг аныяктарны эртемче хаара тудары, эртем албан черлерин ботурулга-чарылгаже болгаш чарыгдалдарын боду дуглаарынче дараалаштыр шилчидериби-ле холбашкан бүгү айтырыгларны шиитпирлээрин дүргедедири херек боон турар. Чуртта кижи бүрүзү акша дээш банкыже анаа-ла чоруп турбас. ону ажылдап алыр ужурлуг.

Эштер! Силерниң съездинер ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелин болгаш колхозтуң чижек Уставының төлевилелин чугаалажып көөр деп турар-дыр. Ол документилерниң үүлдери эде тургустунуушкуннуң алыс утказын тодаргай көргүскен болгаш чуртка кооператив шимчэшкинин улам ыңай хөгжүдеринге бараан болган турарын чедип алыры кончуг чугула. Колхозтуң иштики амыдыралының моон соңгааргы демократчыдылгазын ол туруштан көөр апаар.

Ол дугайын чугаалаары чүге херектигил? Чүге дээрге чагырып дужавашкынның болгаш өскээртен холгаарлаашкынның түңнелинде колхозтуң демократчы ужур-утказының үндезиннери хөме бастынган турган. Үстүнде чугаалааны дег, эң кол үүл— ээ болурунуң сеткил-сагыжы, колхозтуң ажыл-хөрөөнің дугайында сагыш човаашкын чиде берген. Колхозтуң ажыл-хөрөөн чугаалажып көөр, даргазын соңгуур хуралдарны тоон көрбес апарганы ол дугайын чугаалап турар эвес бе? Ажыл-агыйларның үштүң бир кезиинде хурал эрттириниң Уставта көрдүнген хуусаазы сагыттынмайн турар. Харын-даа ажыл-агыйларның удуртукчулары коллективке отчёт бээр хүлээлгезин уттун, колхозчуларның санал-оналын тоон көрбес апарган.

А ол колхоз эвес-тир, эштер. Баштап турар кижилерни аскежиктиг кылыпкан бис деп бодап турар удуртукчулар кончуг берге байдалга таваржып болурлар. Харын сыр дедир, бистің чуртувуска талантылыг удуртукчулар кижилерниң инициативазынга даянып тургаш, колхозтарны хөгжүдеринге, социал-эконмиктиг даалгаларны шиитпирлээринге улуг сорулгаларны чедип ап турганын кооператив шимчэшкининиң төөгүзү көргүзүп турар. Чондан хоорлу берген кижилер аъш-чемниң немей өзүлдезин кайын хандырып шыдаар деп. Ажылхерек дээш сагыш аарып чоруур, оларга чоок турар болгаш колхоз азы совхоз хөгжүп, бурунгаарлап турзун дээш ажылга бүгү бодун бердинген удуртукчуну чон кезээде деткиир, кезээде билип каар, харын-даа өршээл көргүзер.

Эргелеп башкарылга органнары бүдүрүлгениң структуразынга болгаш садып алышкынга чагырып дужаар арганы эвес, а экономиктиг быраларның системазын дамчыштыр салдар чедирер ужурлуг. Ынчангаш чогуур продуктуларны садып алырынга күрүне чагыы керээ үндезининге болгаш колхозтарның хереглекчилер кооперациязы, рынок-биле улам сырый демнежип ажылдаарын, үлетпүр бүдүрүлгелери-биле дорт харылзааларын калбартырын барымдаалап тургустунар ужурлуг. Ындыг чорук оларның демократчы будужүнге, кооперация биле эргелеп башкарылганын экономиктиг методтарынга дүгжүр.

Кооперация дугайында хоойлу болгаш колхоз Уставы колхозтарның бот-тускайлаң чоруун хандырар эрге-хоойлу үндезинин бээр хүлээлгелиг. Ындыг болзажок эрге-хоойлу актылары дээрге магадылал боду эвес, а ону боттандырарының негелдези-дир.

Колхозтарны чагырып-дужаап удуртур болгаш хөлүн эрттир чурумчудар чоруктарның болуп турганы оларның тускайлаң чоруун камгалаар эрге-хоойлу документилериниң ниитизи-биле чок турганында эвес-ле болгай. Олар бар турган, ынчалза-даа оларны үргүлчү үреп келген. Хамык ужур эки хоойлуларда болгаш уставтарда эвес, оларны сагып өөренириндө-дир дээрзин амыдырал биске бүзүреткен. Бо дээрге бөгүн, эштер, кол чүве бо—ол чүгле бүдүрүлге, колхоз демократизынга эвес. Бо бүгү чуртка чугула.

Эштер! Бодумнуң чугаамны түңнел тура, амгы үениң чугулазын болгаш хөгжүлгелыын база катап онзалап демдеглексел тур мен. Эде тургустунуушкын талазы-биле кайгамчык улуг ажылды социализмнин чаартылгазындан чардынмас кооперацияны бүгү талалыг хөгжүдериниң талазы-биле ажылды эгелээн бис. Ынчалза-даа ол ажыл чеже-даа чугула, чеже-даа принципиалдыг болза, ол—ужур эрээн сорулга эвес-тир. Ол ажылды эң-не кол чүве дээш—кижи дээш, чоннуң амыдыралын экижидери дээш, бүгү-ле материалдыг болгаш угаан-бодал хемчээлдеринге — күш-ажылдың байдалдарынга, чемненилгеге, амыдырал-чуртталгага, хостуг үеге болгаш культурага, кижиниң амыдыралын четче-бүрүн, өөрүшкүлүг, чедингир болдуруп турар бүгү үүлдерге чорудуп турар.

Бистің тургузуувустун кызыгаар чок арганың ажыттынарынга, оң кижини кижизиг өзү-биле хүндүлеп көөрүнге күчүлүг идиг беришкиннерин берип турарын демократчыдылгадан болгаш ажык-чарлыг чоруктан, экономиктиг реформадан, улус чогаадылгазының ажок өскенинден, дириг эгелээшкин бүрүзүнден көрүп турар бис.

Ийет, бөгүн бис дыка хөй үүлдерни катап эде үнелеп көөр, чаарты бодап, сайгарар, бистің амыдыралывысты моондактап, чадарадып турар үүлдерден чарлыр ужурлуг боон турар бис. Ынчаарга ол дээрге социализмден, оон идеалдарындан болгаш принциптериндөн ойталап турарывыс ол эвес, а оларда чыпшынган датты арыглап турарывыс ол. Социалистиг принциптер олар чүгле арыг, кандыг-даа боралгак чокта хаара тудукчу күштүг деп үүвеин билир бис. Ону бистің уттур эргевис чок. Ынчангаш биске бюрократчы болгаш албадап дужаар чоруктарны, социал хөөн чок чорукту болгаш азырадыкчы хөөнүү шиитпирлиг ажып эртери, бистің шимчэшкининиске шаптыктап турар бүгү үүлдерни оруктан чайладыры, кижиниң инициативазын, чаартыкчы бодал бүрүзүн, дидим шиитпир бүрүзүн өндүржүдүп бедидери ынчангаш онза чугула.

Бис социалистиг ниитилелдиң ленинчи овур-хевирни— эң-не кижизиг болгаш эң-не чаптыг овур-хевирни катап тургузуп шыдаар болгаш тургузар-даа хүлээлгелиг бис. Би эде тургустунуушкуннуң революсчу принциптерин: улам ажык-чарлыг, улам демократчы чоруктун, социализмни улам сайзыраргайжыдарының принциптерин быжыыбиле база чайгылыш чок сагыыр бис.

Партияның болгаш чоннуң улам улуг күш, энергия-биле чорудары угланыышкынның кайгамчык улуг күжү чогумна мында, эштер.

(Чугааны улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш ону чаңгыс эвес удаа үргүлчүлөлдиг адыш часкавашкыны-биле уткып турган).

* * *

Ажыл-агый чорударының болгаш эргелеп башкарылганы демократчыдарының чаа байдалдарында колхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң дугайында, ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелиниң болгаш колхозтуң чижек Уставынга өскерилгелер дугайында иletкелди Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң даргазы, Москва областың Ленин районда Владимир Ильич аттыг колхозтуң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпар Маадыры **И. И. Кухарь** кылган.

ЭРЕС СОРУКТУГ

Мария Ивановна Амыртаа хып дээн аныяк үезинде эртем-билиг чедип алыры-биле Кызылче хапкан. Школачы чылдарында-ла ооң күзели эмчи болуру чораан. «Кижилерниң кадыын камгалаары дег улуг аас-кежик кайда боор» деп ол бодаар турган. Ол күзелин чедип алыр дээш Кызылга келгеш, эмчи училищезинче киреринің шылгалдаларын дужааган. Күзелинче баштайгы базымы чедишкиннинг болганынга ол иштинде өөрүн.

Эмчи училищезин М. Амыртаа 1963 чылда доскаш, Тес-Хем районга ажылдай берген. Ол аңаа 1970 чылга чедир ажылдааш, хоочун эмчилериниң арга-дуржулгазын шиңгээдип ап, билинн бедидерин доктаамал оралдажып турган. Ол чүгле училищеден алган билки-биле кызыгарламмайн ам-даа өөренирин күзеп чораан. Ынчангаш дээди эртем-билиг чедип алыры-биле 1970 чылда М. Амыртаа Красноярскиниң эмчи институдунга өөренип кирген.

Ол дээди эртем-билигни чедип алгаш, ыраккы Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы эмнелгезинің улуг эмчизи болуп ажылдаан.

1979 чылда эмчи М. Амыртаа амыдыралының аайы-биле Улуг-Хем районнуң Шагаан-Арыг эмнелгезинге акушер-гинеколог болуп ажылдаан. Бо хүннерге чедир ол ында база-ла кызымаккайын, тускай мергежилинге сеткилсагыжындан ханы бердингенин көргүзүп турар. М. Амыртаа аарыг кижилерге кончуг сагыш чованыгыр, эвилек-эллдек, аарыгның төөгүзүн ыяк билип алгаш, эмнээр чаңчылдыг.

Кижилериниң кадыы дээш ооң кызымаккай, ак сеткилдиин чон хүндүлээр. Ынчангаш ол коммунист эмчи чоннуң идегелин шынзыдып, район иштинде эмнелгелер аразында калбарган социалистиг чарыш түңнээр комиссияның даргазы хүлээлгезин болгаш еске-даа хөй-ниити ажылдарын соруктуг күүседип турар.

Нина КЫРГЫС.
Улуг-Хем район.

Төрээн дылың өөрен

ДЕМИН КАДАР

Бистің литературлуг дылывыс хөгжүп, сайзырап турардаа болза, бокталып бар чыдарынга, кижи хомудавас арга чок. Төрээн дылывыстың арыг болур чоруунга хамааты кижи бүрүзү киржир хүлээлгелиг.

Ортумак школа доскан аныяк өскенивистің аразында тыва чугаавысты чугаалаарыдаа, бижиири-даа чөгенчиг кижилер эвээш эвес боор-дур. Ол дээрге бистің хүндүлүг тыва дыл башкыларывыстың чамдыктарының хүлээнген ажылынга харыысалгазының четпезин, ону чедир үнелеп көрбезин херечилеп турар. Чамдык ийи-чаңгыс башкылардан чедир билбези-даа бар.

Бистің школаларывыста домакта кирген сөстерниң аразында шын харылзаазын тургузуп шыдаавас, грамматиктиг хөй чазыглар кылыр өөренекчилер хөй, оларның чамдыктарының бижээн үүлүн харындаа кижи номчуп шыдавас, өскээр чугаалааргa, сөс кожуп билбес кижилер хөй.

Чамдык өөренекчилер үнбиле үжүктүң аразында ылгалын билбес. Ооң уламындан шын адап шыдавас. Чижээ: «в» (ве) деп үнүү (ывы), к (ка)-ны (ке), х (ха)-ны (хэ), н (эн)-ни (ын) дээр. Оон-даа ыңай.

Дүлей болгаш ыыткыр үннерни ылган билбес. Тыва дылына сөс курлавыры кончуг эвээш. Чамдык сөстерниң орус дылга адаарын билир, а тыва дылга адаарын билбес, харындаа дыңнаваан боор.

Мээн уруумнуң бир оглу 5-ки класста өөренип турар. Бир-ле катап ону: «Шыдыраалаар бис бе, оглум?»—дээримге, «Мен ону билбес мен, чүү кылыр чүвел. ачай?»—дидир. «Шынап-ла ойнап билбес сен бе?» дээш, көргүзеримге: «А шахмат ышкажыл, билбес боор бе»— дидир. Улаштыр: «Шахматты орустап шыдыраа дээр чүве бе, кырган-ачай?»— дээрге, кайгай бердим. Ол-ла оол самбыра, демир-үжүк, саадак, дээвиир, көзенек деп сөстерни дыңнап көрбээн болду. Бо дээрге чингине кодээ, арыг тывалар аразында чурттап турар кижи-дир. Бистің хоорайларда чурттап турар кайызыдаа тыва ада-иелеривистің ажы-төлүнде төрээн тыва дылын билбес ажы-төл кайы көөй болгай.

Чамдык кижилер бодунуң тыва дылын эки билир турган-ла, ону өжегерээн өскээр адаары база хөй. Чижээ, Чадаана чорааш, гостиницага телефон долган турган бир кижини дыңнаваш кайгадым: «Алло, Чирапашин» дидир. (Чыраа-Бажы деп турар хевирлиг). Ол-ла кижи Ак-Довуракты, Актоурак (харын-даа акторак) дээр болду.

Ындыг янзылыг тыва дылын кара өжегерээн өскертир адаар азы ырлаар чоруктар хөй. Ындыг кижилериң билииниң чавызын, культуразының кудузун боттары көргүзүп турары ол.

Ынчангаш бистериң ада-өгбелеривистің эрте-төөгүден бээр салгал дамчып келген дылывысты хумагалап, ону улам сайзырадыры бистің хүлээлгевис деп бодаар мен.

Хамыктың мурнунда школаларга тыва дыл башкылаашкынынче онза чугула кичээнгей салыр үе келген.

База бир мындыг чугула үүлгө доктаары артык эвес боор. Бистің Тывада черлер аттары чүге өскерли бергенил? Чижээ, Чөөн-Хемчикти чүге Дзун-Хемчик дээрил? Барыын дээрде Барум. Арыг-Уэүү дээрде Аргузун, Шагаан-Арыгны Шагонар, Өөкту Уюк, Бай-Хаакты Байгак, Тожуну Тоджа, Чадааананы Чадан-дээр. Дзун, Барум, Аргузун, Шагонар, Уюк, Байгак, Тоджа, Овюр, Чадан деп сөстер кандыг-даа дылда чок. харын-даа утка чок сөстер-дир.

Мону чурумчудар талазыбиле чогуур албан черлери доктаал-саавыыр азы чарлык дээн ышкаш үүлден үндүрзе кандыгыл? Черлер ады дээрге база онза утка-шынарлыг кылдыр шаг-шаандан бээр кижилериң адап каяны ужур-дурумнуг, төөгү талазы-биле бирле уткалыг болгай. Ону тураааны-биле өскертип алыр деп чүве турбас. Бир эвес ону чурумчудун каар болза, бир эвес бистер боттарывыс шын адаар болзувусса, бистің хүндүлүг орус эш-өөрүвүс ону шын адап өөрени бээрлер.

М. АРАТ-ООЛ.
Хоочун башкы.

АДА-ИЕЛЕР—ШКОЛАДА

Барыын-Хемчик районнуң Бижиктиг-Хая 8 чыл школазының ниити ада-ие хуралы эрткен. Школа директору Очур-оол Дүдүкленович Монгуш ада-иелерге сураглыг совет башкы Антон Семёнович Макаренконуң башкылал ажылчорудулгазының дугайында солун беседаны кылган. Школада өөредилге эргелекчизи Любовь Чанчыкпаевна Ооржак өөредилге-кижизидилге ажылы-биле ада-иелерни таныштырбышаан, школаның мурнунда моон соңгааргы сорулгаларга доказааган. Башкылар О. Д. Монгуш, Д. Ч. Хомушку, Д. С. Көгел ада-иелерге өгбүлеге үүглар кижизидилгезиниң болгаш хүн чурумун шын сагыырының дугайында ажыктыг сүмелерни берген.

Хуралга класс башкылары ада-иелер-биле ажык чугааны кылып, оларны хостуг үеларинде школага кээп, кичээлдерге олуржуп, школаның доктаамал аалчылары болуурун күзээннер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

СПОРТ ✻ СПОРТ ✻ СПОРТ ✻ СПОРТ ✻ СПОРТ

ДЫШТАНЫР ХҮН ХАЛАС ЭРТПЕС

Бистің Бай-Даг кодээ Советтиң күүскому, херээженнер чөвүлели болгаш культура ажылдакчылары спорттуң бүгү хевирлерин сайзырадып, ону массалыг болдурар дээш ыр аргаларны ажыглап турары биске, чрттакчы чонга, дыка өөрүнчүг. Олар дыштаныр хүннерниң планын кады кылыр.

Кодээ Культура бажыңынга среда санында агитквартел бажыңнарының ортузунга «Хөглүг старттар» деп спортчуткан оюннарны эрттирип турары солун. Маргылдаалар эгелээр мурнунда агитквартал бажыңнарының даргалары боттарының ажылының дугайында отчёдун кылыр. Отчёттарга чурттакчы чон аъш-чем программазын күүседирингe үлүүн киирер талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарын чыылганнарга дыңнадыр. Чижээ, бир ог-буле тоолай, хаван, шээр болгаш бода мал база эзтке хереглээри-биле кандыг дириг амытан азырап турарын, ногаа аймаандан чүү тарыыр деп турарын база дузалал ажыл-агыйларын хөгжүдер талазы кандыг сорулга салып турарын долузу-биле илеткээр. Аңаа өске-даа ажылдарны түңнеп турар. Мындыг хевирлиг кыска илеткелдерни кылырга чон сонуургаар, боттары чүүү кылырын өг-бүле аразында дугуржур болур чорду.

Ооң соонда «Хөглүг старттар» эгелээр. Аңаа назы-хар барымдаалавас. Улуг-биче кижилер дөгерези киржир. Аңаа бөмбүктү корзинкаже киир октаар, шой кодүрер, мат кырынга бажы-биле чуглур, скакалкалыг маңнаар, шоодай кедип алгаш шураар дээш өске-даа спортчуткан оюннарны организастап турар.

Чоннуң кадыкшылын быжыглаары-биле спорттуң кышкы, чайгы хевирлеринге ГТО нормазы дужаарын база организастап турар. Маргылдааларга болгаш спортчуткан оюннарга Розалия Даңмааныңы, Антонина Балдирниң, Тоюу Туванчаптың, Нина Сагдының, Ульяна Лойгунуң, Алимаа Дирчинчаптың ог-бүлелери идепкейлиг киржип, эрес-кашпагайын көргүзүп, өскелерге үлегерлиг болуп, шаңналдыг черлерни ап турар.

Ындыг хөглүг оюннар, маргылдаалар болуп турарындан аңгыда, школа, кодээ Совет, совхозтуң контора ажылдакчылары неделя санында ритмниг гимнастиканы кылып турар. Ону тус черде кодээ Совет күүскомунуң даргазы Нина Мендиевна Сагды доктаамал чорудун, күзелдиг кижилерни ынаар эвилелдеп, эзтхан сайзыралынга ажыктың тайылбырлап турар.

Школа коллективи дыштанылга хүннерин «кадыкшылга хүнү» деп чарлаан. Улуг-хүнерде массалыг хаактаашкынларны, баскетболду, волейболду, теннис маргылдааларын эрттирери чаңчыл болган.

Бистің суурнуң чурттакчылары ынчаар дыштанып, спортка хандыкшылдыг чоруун көргүзүп турар. Дыштанылга хүннери болгаш среда хүнү бисте халас эртпес. Силерде кандыгыл, номчукчу?

Татьяна КЫРГЫС.
Эрзин район.

ҮШ МАРГЫЛДАА

Улуг-Хем районнуң культура-спорт комплекизиниң чөвүлели, хөй-ниити организациялары чоннуң хостуг үезин чеп ажыглаар, күш-культураны болгаш спортту нептерелдир талазы-биле боттуг хемчеглерни ап турар. Ооң чижээнге эрткен дыштаныр хүннерни адап болур. Ол хүннерде район чергелиг үш улуг маргылдаа Арыг-Уэүү, Ак-Туруг суурларга, Шагаан-Арыгга болуп эрткен.

Арыг-Уэүү суурга, школаның спорт залынга херээженнер аразында район чергелиг волейбол маргылдаазынга 15 команда киришкен. ВЛКСМ райкомунуң кубогу дээш эрткен ол маргылдаага бирги черни улуг-хемчилерниң кожазы «Х Улуг хурал» совхозтан баргаң аалчы комаг-да алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Ак-Тал, Чодураа суурлардан кыстар төлептир болган.

Шагаан-Арыгга районнуң шыырак шыдыраачылары чыылган. Профэвилелдерниң эки тура күш-культура-спорт ниитилелиниң район чөвүлелиниң шугуму-биле эрткен маргылдаага бирги черни АКМК-ның ажылчыны Мөңгүн-оол Түлүш, ийиги черни — ХПТУ-да башкы Сүүр-оол Ондар, үшкүзүн — «Шагаан-Арыг тудуг» тресте комсомол комитединиң секретары Мерген Анай-оол тус-тузунда эзлээннер. Херээженнер аразында маргылдаага эмнелге ажылдакчызы Антонина Монгуш шылгараан. Ол тиилекчилер күш-культура-спорт ниитилелериниң республика маргылдаазынга киржир.

Ак-Туругга бокс талазы-биле аныяктар маргылдаазынга шупту 58 кижи киришкен. Сиңгы дензиге эрткен команда ийи-биле маргылдаага Ак-Туругнуң командазы тиилээн. Ийиги черни кожазы районнуң «Искра» совхозтан келген төлээлекчилер, үшкүзүн — «Улуг-Хая» совхозтуң төөг Хайыракан суурнуң командазы эзлээн. Тус-тус дензилер ийи-биле шылгараанларга шаңналдарны тывыскан.

Кодур-оол ОЮН.

КЫЗЫРГАН ҮЕ-БИЛЕ

Кызылдың шыдыраа клубунга маргылдаалар доктаамал эртип турары өөрүнчүг. Дыштаныр хүннерде клуб черле куруглап көрбээн. Ийи неделя иштинде хоорайның бирги черни дээш кыскалаткан үе-биле шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Кижи бүрүзү үженүжен минута-биле ойнаан. Мындыг янзылыг маргылдаа республикада бир дугаар эрткен. Аңаа 30 шыдыраачылар швейцар система-биле чеди салыг ойнаан.

Чидиг демиселдиң түңнелинде бирги черни Чыртак-оол Оюн, ийигизин Сырдар Наксыл, үшкүзүн Монгуш Адыг-оол олар алган.

Апрель эгезинде Красноярск крайның шыдыраачылары аалдап келир. Ам аңаа белеткел ажылын чорудуп эгелээн.

Валентин ТОПУЛ.
Маргылдааның киржиччизи.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

АГААР

Республикага булуттап, аязыр, дүне чамдык черлерге биче хар чаар. Соңгу-барыын чүк улуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 13—18, чамдык черлерге 20—23 градус соор. Хүндүс 0—5 градус, чамдык черлерге 7—12 градус соор.

Автооруктарга биче чаар. Тайгактаар.

Медицина талазы-биле алырга, Кызыл хоорай циклон төнчүзүнге таваржыр. Температура 14 градус чедир бадар болгаш 2 градус чедир өскээр. Ийиги болуктун кадышылга таарымчалыг агаар болур.

Кино

МАРТ 24-ТЕ

«НАИЫРАЛ»: **«Неизвестная женщина»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, бичии залга: **Мультсборник** 10.00, **«Грипп Кинг-Конг»** 11.20, 13.50, 16.20, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: **Киносборник** 9.00, 12.00, 15.00, **«Тайна старого чердака»** 10.20, 13.20, **«Семь самураев»** 16.50, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Парама»** 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

КАА-ХЕМ»: **«Властелин времени»** 13.00, **«Потерпевшие претензий не имеют»** 15.00, 17.00, Киноклуб: **«Профиль», «Тема»** 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К/б. **«Десять негритят»** 17.30, 20.00 шактарда.

1988 чылдың март 27-де, воскресеньеде, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга «Чоокку Чөөн чүк кризизи — делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң айылдыг одаа» деп темага хөйге лекция болур. Лекцияны «Билиг» ниитилелиниң Новосибирск область организациязының Баштаар черинің лектору В. В. Дмитриев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Бүгү күзээн кижилерни чалап тур.

Телевидение

МАРТ 24-те

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Эш Виктор». В. Э. Кингисеп-тің 100 чыл болганынга турасказаткан телефильм. 9.00 —Фигурлуг чүнгулаашкын. Делегей чемпиону. Ийилеп чүнгулаары. Хостуг программа. 10.15— Бут бөмбүү. Эш хүү ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ГДР биле ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хүү ужуражыышкыны. 11.45 — Медээлер. 11.55 — «Юбилейни соңгаарладыылынкар». Уран-чечен фильм. 13.25 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Рожков (дошпулуур) база орус улустуң күрүнеиң «Россия» республика ансамблиниң оюн көргүзүү. 13.50— Телефильмнер. 14.40 – Сактыышкын». РСФСР-ниң Күрүнеиң үрер хөгжүм оркестриниң киржилгези-биле музыкалыг программа. 15.15—Медээлер. 15.25—Док. фильм. 15.45 —Уругларга фильм. «Бирги классчы уруг». 16.50—Поэзия минуталары. 16.55—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы» 17.40 — «Кижи болгаш хоойлу». 18.10 — Бөгүн делегейде. 18.30 —Колхозчуларның бүгү-эвилел съездизиниң аалчыларына болгаш делегаттарына концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 —Фигурлуг чүнгулаашкын. Делегей чемпионады. Ийилеп чүнгулаары. Хостуг программа. 22.50 — Док. фильм. 23.20 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 —Улус аялгалары. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм 9.35 —Испан дыл. 10.05—Уругларга фильм. «Лопотухинге бузуурээр болза». 1-ги серия. 11.10 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү 11.40 — Испан дыл. 12.10 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.30 —«Үрер хөгжүм хереклеринің «Серенада» квинтеди ойнаар 13.00 —Медээлер. 13.10 —«Бо элдептиг оран». И. Ефремовтуң база Р. Джоунстуң чогаалдарынга үндезилээн. 14.25 — 15.25 —«Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!» 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Культура болгаш амыдырал». Театрның делегей хүнүнге. 19.05 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге». Республиканың чер ажылагыйының керээлиг коллективтериниң удуртукчулары-биле төгерик стол. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —«Афган черге ужуражыышкыннар». Репортаж. 20.45 —«Сарез хөл». Телефильм. 21.00 —«Үе».21.35 — 00.00 — «Улус музыказының бүгү-россия декадазының түңнел концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Үнер үенер, артист А. Акопян. 18.30 —Бут бөмбүү. ГДК болгаш ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хүү ужуражыышкыны. 19.15 — Мультфильм. 19.30 — Ритмниг гимнастика. 20.00 —20.15— «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының хереклериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2785. ТС—00662.